

บทที่ ๒

การยึดติดและการปล่อยวางในพระพุทธศาสนา

บทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการยึดติดและการปล่อยวางในพระพุทธศาสนา โดยศึกษาการยึดติดที่หมายถึงหลักธรรมในพุทธศาสนาที่เรียกว่า “อุปาทาน” และศึกษาการปล่อยวาง ที่หมายถึงการไม่ยึดติด การละอุปาทานได้ เนื่องจากการมีความเห็นที่ถูกต้อง ในพุทธศาสนาเรียกว่า “สัมมาทิฐิ” ตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับอุปาทาน และธรรมที่เกี่ยวข้อง

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับสัมมาทิฐิ และธรรมที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับอุปาทาน และธรรมที่เกี่ยวข้อง

๒.๑.๑ ความหมายของอุปาทาน

พระไตรปิฎก แสดงความหมายของอุปาทานไว้ดังนี้คือ อุปาทาน หมายถึง ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ดังปรากฏในอุปาทานปริวัตตนสูตร กล่าวไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ อุปาทานชั้น ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. รูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือรูป)
๒. เวทณูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือเวทนา)
๓. สัญญาอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสัญญา)
๔. สังขารูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสังขาร)
๕. วิญญาณอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือวิญญาณ)

ตราบใด เรายังไม่รู้ชัดอุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ โดยเวียนรอบ ๔ ครั้ง ตามความเป็นจริง ตราบนั่น เราก็มียืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์”^๗

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้ให้ความหมายของอุปาทานไว้ว่า อุปาทาน หมายถึง ความถือมั่น ความยึดติดถือค้ำถือเอาไว้ ไม่ปล่อยไม่วางตามควรแก่เหตุผล เนื่องจากติดชอบใคร่ชอบใจ หรือใฝ่ปรารถนาอย่างแรง^๘

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ได้ให้ความหมายอุปาทานเอาไว้ ๒ นัยด้วยกัน นัยแรกคือ ธรรมเหล่าใดยึดถืออย่างแรงกล้า คือถือไว้ไม่ปล่อย ฉะนั้นธรรมเหล่านั้นชื่อว่า อุปาทาน

^๗ ส.บ. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๑.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๗๑.

(กุส อาทิยนุตติ อมฤจาห์ คยหนุตติ อุปาทานานิ) อีกนัยหนึ่ง คือ ธรรมเหล่าใดอันบุคคลเข้าไปยึดมั่น ฉะนั้นธรรมเหล่านั้นชื่อว่าอุปาทาน (อุปาทิยนุตติ อุปาทานานิ)^๙

๒.๑.๒ ประเภทของอุปาทาน

ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก ฉัมมสังคณี อุปาทานโคจณกะ ได้ให้คำอธิบายประเภทของอุปาทาน ทั้ง ๔ ไว้ดังต่อไปนี้

“อุปาทาน ๔ คือ กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สลัปปตูปาทาน อตตวาหุปาทาน

บรรดาอุปาทาน ๔ นั้น กามุปาทาน เป็นไฉน

ความพอใจคือความใคร่ ความกำหนด คือความใคร่ ความเพติดเพลิน คือความใคร่ตันทาคือ ความใคร่ สีนหาคือความใคร่ ความเร่าร้อน คือความใคร่ ความสยบคือความใคร่ ในกาม ทั้งหลาย อันใดนี้ชื่อว่า กามุปาทาน

ทิฏฐุปาทาน เป็นไฉน

ความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การบวงสรวงไม่มีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำ ดีทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกอื่นไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี สัตว์ผู้ที่จัดและอุปบัติไม่มี สมณพราหมณ์ ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบไม่มีในโลก สมณพราหมณ์ที่กระทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญา อันยังเองแล้วประกาศให้คนอื่นรู้ได้ไม่มีในโลก ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ปาชัญคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์คือทิฏฐิ ความ ยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด บ่อเกิดแห่งความพินาศ การถือโดยวิปlass มีลักษณะเช่นว่านี้ อันใด นี้เรียกว่า ทิฏฐุปาทาน เว้นสลัปปตูปาทาน และอตตวาหุปาทานเสีย มิฉฉาทิฏฐิ แม้ทุกอย่างจัดเป็นทิฏฐุปาทาน

สลัปปตูปาทาน เป็นไฉน

ความเห็นว่า ความบริสุทธิ์ย่อมมีได้ด้วยศีล ด้วยพรต ด้วยศีลพรตของสมณพราหมณ์ในภายนอก แต่ศาสนา นี้ ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ปาชัญคือทิฏฐิ กันดารคือ ทิฏฐิความเห็นเป็นข้าศึก ต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์คือทิฏฐิ ความยึดถือความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิดลัทธิบ่อเกิดแห่งความพินาศ การถือโดยวิปlass มี ลักษณะเช่นว่านี้ อันใด นี้เรียกว่า สลัปปตูปาทาน

อตตวาหุปาทานเป็นไฉน

ปุถุชนในโลกนี้ ผู้ไร้การศึกษา ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้ฝึกฝนในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้เห็นสัตบุรุษทั้งหลาย ไม่ฉลาด ในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้ฝึกฝนในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมเป็นรูปเป็นตน หรือเห็นตนมีรูป เห็นรูปในตนเห็นตนในรูป เห็นตนในรูปย่อมเห็นเวทนาเป็นตน หรือเห็นตนมีเวทนา เห็นเวทนาในตน เห็นตนในเวทนา ย่อมเห็นสัญญาเป็นตน หรือเห็นตนมีสัญญาเห็นสัญญาในตน เห็นตนในสัญญาย่อมเห็นสังขาร เป็นตน หรือเห็นตนมีสังขาร เห็น สังขารในตน เห็นตนในสังขาร ย่อมเห็นวิญญูณเป็นตน หรือ เห็นตนมีวิญญูณ เห็นวิญญูณในตน เห็นตนในวิญญูณ ทิฏฐิความเห็นไปข้างทิฏฐิ ปาชัญ

^๙ พระสัทธัมมโชติกะ ฉัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจสมุปบาทที่ปณี**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ สัทธัมมโชติกะ, ๒๕๒๘), หน้า ๘๐.

คือทฤษฎี กัณดาร คือทฤษฎี ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทฤษฎีความผันแปรแห่งทฤษฎี สังโยชน์ คือทฤษฎี ความยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิดทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิบ่อเกิดแห่งความพินาศ การถือโดยวิปlass มีลักษณะ เช่นว่านี่อันใด นี้เรียกว่า อัตตวาทุปาทาน”^{๑๐}

“กามุปาทาน ได้แก่ความยึดมั่นกาม กล่าวคือ วัตถุกาม เพราะกามนั้นเป็นตัวยึดมั่นของคนทฤษฎีปาทาน ได้แก่ ยึดมั่นทฤษฎีทั้งหลาย เพราะทฤษฎีนั้นเป็นตัวยึดมั่นของบุคคล เช่น เห็นอัตตาและโลกเป็นของเที่ยงเป็นต้น สลัปปตูปาทาน ได้แก่ ความยึดมั่นศีลและพรตทั้งหลายเพราะศีลและพรตนั้นเป็นตัวยึดมั่นเช่น โคศีลและโคพรตเป็นต้น เป็นตัวอุปาทานเองที่เดียวเพราะเป็นความยึดมั่นว่าความบริสุทธิ์ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ ดังนี้ อัตตวาทุปาทาน ได้แก่ความยึดมั่นด้วยการกล่าวว่าเป็นตัวเป็นตนของเรา เพราะอัตตานั่นเป็นเหตุให้เกิดความยึดมั่นของบุคคลผู้เป็นปุถุชน”^{๑๑}

จากคำอธิบายของคัมภีร์ ธรรมสังคณี พอจะเห็นได้ว่า อุปาทานทั้ง ๔ สามารถ แบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม กลุ่มแรกคือ กามุปาทาน กลุ่มที่สองคือ ทฤษฎีปาทาน สลัปปตูปาทาน และอัตตวาทุปาทาน อุปาทานทั้ง ๔ นี้ มีองค์ธรรมเพียง ๒ เท่านั้นคือ โลภเจตสิก กับ ทิฏฐิเจตสิก^{๑๒} โดยในรายละเอียดองค์ธรรมของกามุปาทานได้แก่ โลภเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘ ส่วนอุปาทาน ๓ อย่างที่เหลือได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ในทฤษฎีคตสัมปยุตจิต ๔^{๑๓} กามุปาทานนั้น เป็นกิเลสที่ยึดติด พอใจ กำหนดใคร่ และเพลิดเพลิน ในอารมณ์ทั้งหลาย อันได้แก่ รูปที่กระทบตา เสียงที่กระทบหู กลิ่นที่กระทบจมูก รสที่กระทบลิ้น สัมผัสที่กระทบกาย ส่วนทฤษฎีปาทาน สลัปปตูปาทาน และอัตตวาทุปาทานนั้น เป็นกิเลสที่ยึดติดในส่วนที่เป็น ความเห็น แนวคิด ความเชื่อ ทศนคติที่ผิดของตน (ทฤษฎีปาทาน) ซึ่งเห็นผิดจากความเป็นจริง เมื่อเห็นผิดจากความเป็นจริงตามหลักธรรมที่ถูกต้อง เป็นเหตุให้ปฏิบัติตามความเชื่อที่ผิดนั้น (สลัปปตูปาทาน) อย่างที่ปรากฏเป็นพิธีกรรมอันงมงายต่าง ๆ ในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะความเห็นผิดที่ว่า มีเรา เขา สัตว์ บุคคลตัวตนอยู่ (อัตตวาทุปาทาน) เหตุเพราะขาดความเข้าใจที่ถูกต้องตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

๑) กามุปาทาน

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงอธิบายความหมายของ กามุปาทาน ไว้ในหนังสือเรื่อง สัมมาทฤษฎี ตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ ว่า “กามุปาทาน คือ ความยึดถือกาม กามนั้นได้แก่วัตถุกาม กับ กิเลสกาม ยึดถือกาม ก็คือยึดถือกามที่เป็นวัตถุกาม อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ ประารถนาพอใจ

^{๑๐} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๗๘๐-๗๘๔/๔๖๗

^{๑๑} คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย พระเมธีวราภรณ์ (ยุ้ย อุปสนโต ป.ธ.๙), พิมพ์ครั้งที่ ๑, หน้า ๘๐๗-๘๐๘.

^{๑๒} บุญมี เมธางกูร และ บุญกร เมธางกูร, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ประเพณีที่ ๗, หน้า ๑๘.

^{๑๓} วรรณสิทธิ ไทยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ประเพณีที่ ๗ สมุจจยสังคหวิภาค, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิแนบ มหาวินัยานนท์, ๒๕๒๘), หน้า ๒๒-๒๓.

ทั้งหลาย”^{๑๔} กามุปาทานจึงหมายถึง ความยึดมั่นทั้งที่เป็นตัวกิเลสกาม และตัววัตถุกาม กิเลสกาม ได้แก่ ตัวความใคร่ ตัวความปรารถนา วัตถุกาม กามคือผัสสะ โดยมาแสดงไว้ ๕ คือ รูปที่ตาเห็น เสียงที่หูได้ยิน กลิ่นที่จมูกได้ทราบ รสที่ลิ้นได้ทราบ และโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้องที่กายได้ทราบ รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ดังนี้ เรียกว่าวัตถุกาม^{๑๕}

ในคัมภีร์ปรมัตถทีปนี ที่ให้ความหมาย ๒ ประการว่า กามุปาทานคือ “เครื่องยึดมั่นคือ กิเลสกาม” (กาโม เอว อูปาทานํ กามุปาทานํ) และ “เครื่องยึดมั่นวัตถุกาม” (อูปาทิตตี อูปาทานํ กามสสุปาทานํ กามุปาทานํ)^{๑๖}

พุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายถึง กิเลสกาม กับ วัตถุกาม ว่าเป็นของคู่กัน เพราะว่าถ้าปราศจากคู่ คือปราศจากความเป็นคู่กันแล้ว สิ่งที่เราเรียกว่ากามย่อมเป็นไปไม่ได้ ฉะนั้น กามส่วนที่เป็น Objective มันหมายถึงรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ตลอดถึง วัตถุอันเป็นอุปกรณ์ที่เนื่องกันอยู่กับสิ่งนั้นๆ ที่เป็นไปเพื่อความใคร่ หรือก่อให้เกิดความใคร่นี้ ท่านเรียกว่ากามฝ่ายวัตถุ หรือวัตถุกาม เป็นฝ่าย Objective แต่ว่าวัตถุกามเหล่านี้จะไม่มีคามหมายอะไรถ้าปราศจากสิ่งที่เรียกว่ากิเลสกาม คือความใคร่ที่มีอยู่ภายในจิตของสัตว์^{๑๗} จึงพอจะสรุปได้ว่า กามุปาทาน คือ การยึดมั่นด้วยอำนาจของตัณหาอย่างเหนียวแน่น ซึ่งเป็นตัวกิเลสกามอย่างหนึ่ง และวัตถุกามที่เป็นที่ตั้งเข้าไปยึดถือของกิเลส กามอย่างหนึ่ง กิเลสกามนั้นเป็นความใคร่ที่มีอยู่ในตัวบุคคล เมื่อเกิดการกระทบสัมผัสทางอายตนะ เช่น ทางตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส กายกระทบสัมผัส ก็เกิดตัณหา คือความทะยานอยากไปในอารมณ์นั้น ๆ ในบางแห่งท่านแสดงไว้เป็นตัณหา ๖ อย่าง เพื่อให้สอดคล้องกับอารมณ์ที่มากกระทบทางอายตนะทั้ง ๖ เมื่ออารมณ์ทั้ง ๖ ผ่านทวารทั้ง ๖ เข้าสู่จิตใจหรือวิญญาณ จึงเกิดตัณหา คือความดิ้นรน ความทะยานอยาก หรือความอยากในอารมณ์ที่เข้าไปนั้น เมื่ออารมณ์คือรูปเข้าไป ก็เกิดตัณหาในรูป เมื่ออารมณ์คือเสียงเข้าไป ก็เกิดตัณหาในเสียง อารมณ์ คือกลิ่น คือรส คือโผฏฐัพพะ คือธรรมะเรื่องราวเข้าไป ก็เกิดตัณหาในกลิ่นในรสในโผฏฐัพพะ และในธรรมะคือเรื่องราว นั้น ๆ ตัณหาจึงบังเกิดขึ้นดังนี้^{๑๘} ซึ่งสอดคล้องกับ พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ได้แบ่งกามุปาทาน ออกเป็น ๖ ประการ ได้แก่รูปกามุปาทาน สัททกามุปาทาน คันธกามุปาทาน รสกามุปาทาน โผฏฐัพพะกามุปาทาน และธัมมกามุปาทาน^{๑๙} เมื่อเกิดตัณหาในอารมณ์ที่มากกระทบทางอายตนะแล้ว

^{๑๔} สัมมาทิฎฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๖๔.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

^{๑๖} อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดย พระคันธสาราภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ๒๕๔๖), หน้า ๖๓๖.

^{๑๗} พุทธทาสภิกขุ, คู่มือพันธุศาสตร์ ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา), หน้า ๑๒๕.

^{๑๘} สัมมาทิฎฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๐๘.

^{๑๙} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจสมุปบาททีปนี, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๒๘), หน้า ๘๐-๘๑.

เกิดความพอใจ ยึดติดอย่างเหนียวแน่นจนเกิดเป็นอุปาทาน ซึ่งตรงกับในปรมัตถทีปนี อธิบายว่า “กัมมุปาทาน คือตัณหาที่สั่งสมเป็นนิตยในอารมณ์หนึ่งแล้วถึงความแน่นแฟ้น” ^{๒๐}

๒) ทิฏฐุปาทาน

ทิฏฐุปาทาน ความยึดถือในทิฏฐิคือความเห็น ^{๒๑} ธรรมชาติที่ยึดมั่นไว้ในความเห็นผิด ^{๒๒} คัมภีร์วิสุทธิมรรค แปลความหมายของทิฏฐุปาทานไว้เป็น ๒ นัยคือ “ทิฏฐิอันยึดไว้” และทิฏฐิยึดทิฏฐิ ^{๒๓}

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงอธิบายความหมายของทิฏฐุปาทานไว้ในหนังสือเรื่อง สัมมาทิฏฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระว่า ความยึดถือทิฏฐิคือความเห็น อันความเห็นนี้หมายถึงความเห็นผิด ยึดถือความเห็นผิด แต่ว่าที่ยังยึดถืออยู่ก็เพราะว่ายังไม่รู้ว่าเห็นผิด เมื่อรู้ว่าเห็นผิดเมื่อใดก็ย่อมจะละความเห็นผิดนั้นได้เมื่อนั้น ที่กล่าวว่าความเห็นผิดนี้พระพุทธรเจ้าตรัสเรียก คำว่า ทิฏฐิ นี้มีค่าประกอบเพื่อให้ชัด ถ้าเห็นผิดก็เรียกว่า มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด ตรงกันข้ามคือเห็นถูกเห็นชอบ ก็เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ แต่ว่ามักจะกล่าวกลาง ๆ คือไม่มีสัมมานำ กล่าววาทิฏฐิเฉย ๆ และเมื่อกล่าวทิฏฐิเฉย ๆ ก็มักจะหมายถึงความเห็นผิด และยืนยันอยู่ในความเห็นผิดนี้ อาการที่ยืนยันอยู่ในความเห็นผิดเป็นตัวอุปาทานคือความยึดถือ อันทำให้ตื้อตึงถาวรอยู่ในความเห็นของตนนั้นที่ผิดๆ ^{๒๔}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า ทิฏฐิ ที่ควรนำมาพิจารณาในที่นี้ คือ ทิฏฐิ หมายถึง ความคิดเห็น ความเชื่อ ลัทธิ ทฤษฎี อุดมการณ์ต่าง ๆ ที่ยึดถือไว้ โดยมหายหรือ โดยอาการเชิดชูว่าอย่างนี้เท่านั้นเท่านั้นจริง อย่างอื่นเท็จทั้งนั้น เป็นต้น ทำให้ปิดตัวแคบ ไม่ยอมรับฟังใคร ตัดโอกาสที่จะได้เจริญปัญญา หรือคิดเตลิดไปข้างเดียวตลอด จนเป็นเหตุแห่งการเบียดเบียน บีบคั้น ผู้อื่นที่ไม่ถ้อยอย่างตน ความยึดติดในทฤษฎี ฯลฯ ถือความคิดเห็น เป็นความจริง ^{๒๕}

^{๒๐} อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิค เฟลท, ๒๕๔๖), หน้า ๗๐๖.

^{๒๑} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, ความเข้าใจเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๔๒.

^{๒๒} บุญมี เมธางกูร และ บุษกร เมธางกูร, คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๗ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗.

^{๒๓} คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยुरวงค์พรินตติ้ง, ๒๕๔๖), หน้า ๙๑๙.

^{๒๔} สัมมาทิฏฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๖๗.

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๑.

จากเนื้อความข้างต้น คำว่าทิฏฐุปาทาน หมายถึง สภาพของจิตที่ยึดมั่นในความเห็นผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่ตรงกับหลักธรรมที่ถูกต้อง จัดเป็นมิจฉาทิฏฐิ ซึ่งมีจกาทิฏฐิต่าง ๆ เหล่านี้สามารถจำแนกออกเป็นข้อ ๆ ดังนี้

ทิฏฐิ ๒ คือความเห็นผิด แบ่งเป็น ๒ ได้แก่

- ๑) สัสสตทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าเที่ยง ความเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยงยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป
- ๒) อุจเฉททิฏฐิ คือ ความเห็นว่าขาดสูญ ความเห็นว่าม้อัตตาและโลกซึ่งจักพินาศขาดสูญหมดสิ้นไป^{๒๖}

ทิฏฐิ ๓ คือ ความเห็นผิด แบ่งเป็น ๓ ได้แก่

- ๑) อภิรียทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ เห็นว่าการกระทำไม่มีผล
- ๒) อเหตุกทิฏฐิ คือ ความเห็นไม่มีเหตุ เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย
- ๓) นัตถิกทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าไม่มี เห็นว่าไม่มีการกระทำหรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้^{๒๗}

ทิฏฐิทั้งหลายเหล่านี้ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นการยึดมั่นในความเห็นของตน ซึ่งปราศจากเหตุผลที่ถูกต้องตามความเป็นจริง เพราะไม่ได้มีความเห็นตามสัมมาทิฏฐิในมรรคมงคล ๘ ซึ่งในสมัยพุทธกาลมีเจ้าลัทธิที่มีทิฏฐิต่าง ๆ กัน อยู่ ๖ ลัทธิด้วยกัน ที่เรียกว่า ครุทั้ง ๖ ซึ่งเกิดร่วมสมัยกับสมัยพุทธกาล ได้แก่ ปุณณกัสสปะ มกขลิโคศล อชิตเกสกะมล ปุณณกัจจายณะ นิครนถ์นาฏบุตร และสญชัยเวลัฏฐบุตร ที่ปรากฏในพระสูตร ดังนี้

๑) ปุณณกัสสปะ มีทิฏฐิว่า “เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ทำให้เขาเศร้าโศกเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้เขาเศร้าโศก ทำให้เขาลำบากเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้เขาลำบาก ดันรนเอง ทำให้เขาดันรน ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ตัดที่ต่อ ปล้นไม่ให้เหลือ ทำโจรกรรมในเรือนหลังเดียว ชุมอยู่ที่ทางเปลี่ยว ทำชู้ภริยาเขา พุดเท็จ ผู้ทำไม่เชื่อว่าทำบาป แม้หากผู้ใดจะใช้จักร ซึ่งมีคมโดยรอบเหมือนมิดโกนสังหารเหล่าสัตว์ปฐพีนี้ให้เป็นลาน เป็นกองมั่งสะเดียวกัน บาปที่มีการกระทำเช่นนั้นเป็นเหตุยอมไม่มีแก่เขา ไม่มีบาปมาถึงเขา แม้หากบุคคลจะไปยั้ง ผังขวาแห่งแม่น้ำคงคา ฆ่าเอง ใช้ให้ผู้อื่นฆ่าตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียนบาปที่มีการกระทำเช่นนั้นเป็นเหตุยอมไม่มีแก่เขาไม่มีบาปมาถึงเขา”^{๒๘} ทิฏฐินี้จัดอยู่ในประเภท “อภิรียาวาท” คือ ไม่เชื่อผลของการกระทำ การกระทำไม่ส่งผลใด ๆ แก่ผู้กระทำ

๒) มกขลิโคศล มีทิฏฐิว่า “คนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว้ายไปแล้ว จักทำที่สุดทุกขได้เอง ไม่มีความสมหวังในความปรารถนาว่า เราจักอบรมกรรมที่ยังไม่ให้ผล ให้ให้ผล หรือสัมผัสกรรมที่ให้ผลแล้วจักทำให้หมดสิ้นไปด้วยศีล พรต ตบะหรือพรหมจรรย์นี้ ไม่มีสุขทุกข์ที่ทำให้สิ้นสุดลงได้เหมือนดวงด้วยทะนาน ไม่มีสังสารวัฏที่ทำให้สิ้นสุดไปได้ด้วยอาการอย่างนี้ ไม่มีความเสื่อมและความเจริญ ไม่มีการเลื่อนขึ้นสูงและเลื่อนลงต่ำ พวกคนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว้ายไปแล้วก็

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๗๒.

^{๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๕/๑๑๑.

^{๒๘} ที.ส. (ไทย) ๙/๙๔/๖๗.

จักทำที่สุดทุกซัไดเเอง เหมือนกลุ่มด้ายที่ถูกขว้างไปย้อมคล้ำหมดไปไดเเองฉะนั้น”^{๒๙} ทัศนินี้จัดอยู่ในประเภท “นัตถิกวาท” คือ เป็นแนวคิดที่ไม่เชื่อในเหตุปัจจัย ที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ หรือ เสร้าหมอง

๓) อชิตเกสกัมพล มีทัศนินี้ว่า “ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล ผลแห่งวิบากกรรมที่ทำความชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาบิดาไม่มี สัตว์ผู้ผุดเกิดไม่มี สมณพราหมณ์ ผู้ดำเนินชอบปฏิบัติชอบซึ่งกระทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งไม่มี ในโลกคนเรานี้เป็นแต่ประชุมของมหาภูตทั้ง ๔ เมื่อทำกาลกิริยาธาตุดิน ไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำ ไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟ ไปตามธาตุไฟ ธาตุลม ไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมเลื่อนลอยไปในอากาศ คนทั้งหลายมีเดียเป็นที ๕ จะห้ามเขาไป ร่างกายปรากฏอยู่แค่ป่าช้ากลายเป็นกระดูกมีสีดจสีนกรพิราบ การเช่นสรวงมีเถ่าเป็นที่สุด ทานนี้คนเขลาบัญญัติไว้ คนบางพวกพูดว่า มีผล ผลล้วนเป็นคำเปล่า คำเท็จ คำเพ้อ เพราะกายสลายทั้งพาลทั้งบัณฑิตย่อมขาดสูญพินาศสิ้นเบื่องหน้าแต่ตาย ย่อมขาดสูญ”^{๓๐} ทัศนินี้จัดอยู่ในประเภท “อุจเฉทวาท” คือเป็นแนวคิดที่เชื่อว่า ชีวิตสัตว์ทั้งหลายขาดสูญไม่เกิดอีก ผลกรรมไม่มี บุคคลไม่มี เป็นแต่เพียงธาตุเท่านั้นประชุมกัน

๔) ปุทธกัจจายณะ มีทัศนินี้ว่า “สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ ไม่มีแบบอย่าง อันใครทำ ไม่มีใครนิรมิต ไม่มีใครให้นิรมิต เป็นสภาพยั่งยืนตั้งมั่นคงยอดถุเขา ตั้งอยู่มั่นคงเสาระเนียด สภาวะ ๗ กองเหล่านั้นไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เปียดเบียนกันและกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน สภาวะ ๗ กองเป็นไฉน คือ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ ชีวะ เป็นที ๗ สภาวะทั้ง ๗ กองนี้ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครนิรมิต เป็นสภาพยั่งยืนตั้งมั่นคงยอดถุเขาตั้งมั่นคงเสาระเนียดสภาวะ ๗ กองเหล่านั้นไม่หวั่นไหวไม่แปรปรวน ไม่เปียดเบียนกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์ แก่กันและกัน ผู้ฆ่าเองก็ดี ผู้ให้ฆ่าก็ดี ผู้ไดยินก็ดี ผู้กล่าวให้ไดยินก็ดี ผู้ทำให้เข้าใจความก็ดี ไม่มีในสภาวะ ๗ กองนั้น เพราะบุคคลจะเอาศาตราอย่างคมตัดศีรษะกันไม่เชื่อว่าใคร ๆ ปลงชีวิตใคร ๆ แต่เป็นศาตราสอดไปตามช่องแห่งสภาวะ ๗ กองเท่านั้น”^{๓๑} ทัศนินี้จัดอยู่ในประเภท “สัสสวาท” และ “อุจเฉทวาท” คือเป็นแนวคิดที่เชื่อว่า สภาวะทั้ง ๗ กอง สามารถดำรงอยู่โดยถาวร ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่เชื่อกฎแห่งกรรม

๕) นิครนถ์นาฏบุตร มีทัศนินี้ว่า ตัวเป็นผู้สังวรแล้วด้วยสังวร ๔ เป็นผู้ถึงที่สุดสำรวมและตั้งมั่นแล้ว ดังคำกล่าวที่ว่า “พวกนิครนถ์ได้กล่าวกะเราว่า นาฏบุตรรู้ธรรมทั้งปวงเห็นธรรมทั้งปวง ยินยันทรศนะหมดทุกส่วนว่า เมื่อเราเดินไปก็ดี ยืนก็ดี หลับก็ดี ตื่นก็ดี ญาณทัศนะปรากฏอยู่ติดต่อเสมอไป นิครนถ์นาฏบุตรนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า ดูกรนิครนถ์ทั้งหลาย ผู้เจริญบาปกรรมที่พวกท่านทั้งหลายทำแล้วในกาลก่อนมีอยู่ ท่านทั้งหลายจะสลัดบาปกรรมนั้นเสียด้วยปฏิบัติอันประกอบด้วย การกระทำไดยากอันลำบากนี้ ข้อที่ท่านทั้งหลายสำรวมกาย วาจา ใจ บัดนี้ เป็นการไม่กระทำบาปกรรมต่อไปเพราะหมดกรรมเก่าด้วยตะบะ เพราะไม่กระทำการใหม่ ความไม่ถูกบังคับ (ด้วยกรรม) ต่อไปจึงไม่ถูกบังคับต่อไป ความสิ้นกรรมจึงมีเพราะสิ้นกรรม ความสิ้นทุกข์จึงมีเพราะสิ้นทุกข์

^{๒๙} ที.ส. (ไทย) ๙/๑๖๘/๕๕-๕๖.

^{๓๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๕/๑๑๑.

^{๓๑} ที.ส. (ไทย) ๙๒๐/๙๙/๗๖.

ความเวทนาจึงมีเพราะสันเวทนา จักเป็นอันพวกท่านสลัดทุกข์ได้ทั้งหมด” ^{๓๒} ทัศนียนี้จัดอยู่ในประเภท “บุพเพกตเหตุวาท” คือแนวคิดที่เชื่อว่ากรรมเก่า มีผลต่อชีวิตปัจจุบัน จึงเน้นการจัดกรรมเก่าโดยการประพฤติแบบ “อรรถกิลมณญโยค” คือการบำเพ็ญตบะอย่างเคร่งครัด

๖) สยชัยเวลัฏฐสูตร มีที่กล่าวว่า “ถ้ามหาบพิตรตรัสถามอาตมภาพว่า โลกหน้ามีอยู่หรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามี ก็จะมีทั้งตอบว่ามี ความเห็นของอาตมภาพว่าอย่างนี้ก็มีใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มีใช่ ไม่ใช่ก็มีใช่ มิใช่ไม่ใช่ก็มีใช่ ถ้ามหาบพิตรตรัสถามอาตมภาพว่า โลกหน้าไม่มีหรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามี ก็จะมีทั้งตอบว่าไม่มี. . . ถ้ามหาบพิตรตรัสถามว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายเกิดก็มีใช่ ไม่เกิดก็มีใช่หรือ ถ้าอาตมภาพมีความเห็นว่ามี เกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็มีใช่ ก็จะมีทั้งตอบว่าเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่ อาตมภาพมีความเห็นว่ามีอย่างนี้ก็มีใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มีใช่ ไม่มีก็มิใช่ มิใช่ไม่ใช่ก็มีใช่” ^{๓๓} ทัศนียนี้จัดอยู่ในประเภท “อมราวิกเขปะ” คือ เป็นแนวคิดที่มีวาทะสายไปมาเหมือนปลาไหล ไม่มีจุดยืนเป็นของตนเองในปัญหาต่าง ๆ เช่น เมื่อถูกถามเรื่องโลกหน้า เรื่องผลกรรมดีกรรมชั่ว หรือเรื่องชีวิตหลังความตายว่า มีอยู่หรือไม่มี ก็จะต้องเลี่ยงไปเลี่ยงมา โดยใช้ความสามารถทางตรรกะ โดยไม่พยายามยืนยันในเรื่องเหล่านั้นอย่างจริงจัง เพราะเชื่อว่า มนุษย์ไม่สามารถรู้ธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งต่างๆ ได้ ยิ่งสิ่งที่เป็นจริงด้วยแล้ว ยิ่งไม่มีทางจะรู้ได้เลย หรือแม้ความรู้จะเป็นแนวทางให้รู้ได้บ้าง เพื่อกำจัดอัญญาณ คือ ความไม่รู้ แต่ความรู้เช่นนั้นหาใช่เป็นสิ่งที่จริง ๆ ไม่ เพราะความจริงแท้เป็นสิ่งที่อยู่เหนือความสามารถของมนุษย์ที่จะรับรู้ได้ เมื่อไม่สามารถรู้ความจริงสูงสุดได้ว่าเป็นอย่างไร การยืนยันในสิ่งใดสิ่งหนึ่งจึงเป็นไปไม่ได้ คือการไม่กล่าวยืนยันสิ่งหนึ่งสิ่งใดว่ามีจริงนั่นเอง จัดเป็นอุจเฉททัศนียอย่างหนึ่ง ^{๓๔}

จากลัทธิหรือทัศนียของครูทั้งหก ที่ยกมาแสดงนั้น ถือได้ว่าเป็นตัวอย่างของทิฐูปาทาน คือ ความยึดมั่นอย่างเหนียวแน่นในลัทธิ ทัศนีย ความเห็นของตนในแต่ละทัศนีย และไม่ยอมเปลี่ยนแปลงไปเชื่ออย่างอื่น เป็นความยึดมั่นในความเชื่อนั้นอย่างแน่นแฟ้น ซึ่งความเชื่อที่ผิด หรือมีจนาทัศนียนั้น ก็จะมีผลต่อแนวคิด ทัศนคติ วิธีชีวิต พฤติกรรมที่แสดงออกของคนในสังคมด้วยลัทธิหรือทัศนียใดๆ ถ้าหากว่าขัดกับหลักคำสอนหรือหลักการที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ถือว่า เป็นทิฐูปาทานได้ทั้งสิ้น

๓) สลัปปตูปาทาน

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงอธิบายคำว่า สลัปปตูปาทาน หมายถึง “ความยึดถือศีลและวัตร หรือศีลและพรต” ^{๓๕} คำว่า ศีลวัตร ประกอบด้วย คำ ๒ คำ คือ ศีล คำหนึ่ง และ วัตร อีกคำหนึ่ง ศีล นั้นก็ได้แก่ ความประพฤติ หรือข้อที่ประพฤติ

^{๓๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๑๙/๑๘๕.

^{๓๓} ที.ส. (ไทย) ๙/๙๙/๗๗.

^{๓๔} ภัทรบาล ฤทธิไธม, “วิเคราะห์คำสอนที่ใช้เพิกถอนมิจฉาทัศนียก่อนการบรรลุนิพพานของพุทธสาวก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๓๕} สัมมาทัศนีย ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๘๑.

วัตร นั้นก็ได้แก่ ข้อที่ปฏิบัติ บางทีเรียกว่า พรต ดังคำกล่าว บำเพ็ญพรต พรต ก็มาจาก วัตร ข้อที่ปฏิบัตินี้เอง^{๓๖}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า สีลพทุปปาทาน หมายถึงความยึดมั่นในศีลพรต คือ หลักประพฤติ ข้อปฏิบัติ แบบแผน ระเบียบ วิธี ขนบธรรมเนียมประเพณี วัตรปฏิบัติต่าง ๆ ถือว่า จะต้องเป็นอย่างนั้น ๆ โดยสักว่ากระทำสืบ ๆ กันมา หรือปฏิบัติตาม ๆ กันไปอย่างงมงาย หรือโดยนิยมน่าสงสัย ว่าศักดิ์สิทธิ์ มิได้เป็นไปด้วยความรู้ความเข้าใจตามหลักความสัมพันธ์แห่งเหตุและผล^{๓๗} และท่านได้อธิบายคำว่า ศีล และวัตร ไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ว่า “ข้อที่จะต้องสำรวมระวังไม่ให้ล่วงละเมิด ชื่อว่าศีล ข้อที่พึงถือปฏิบัติ ชื่อว่าวัตร หลักความประพฤติทั่วไปอันจะต้องรักษาเสมอกัน ชื่อว่า ศีล ข้อปฏิบัติพิเศษเพื่อฝึกฝนตนให้ยิ่งขึ้นไป ชื่อว่าวัตร”^{๓๘}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค แปลคำนี้เป็น ๒ ความหมายคือ “ความถ้อยมั่นศีลพรตแห่งบุคคล” กับ “ศีลพรตอันถ้อยมั่น”^{๓๙} ในขณะที่ **พระสังฆมโฆติกะ ธัมมาจริยะ** ให้นิยาม สีลพทุปปาทาน ว่า “ความยึดมั่นในการปฏิบัติผิด มีการปฏิบัติเยี่ยงโคและสุนัขเป็นต้น”^{๔๐}

ในสมัยพุทธกาล มีเจ้าลัทธิมีทฤษฎี หรือความเห็นผิดอยู่มากมาย และมีการสอนข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่า สีลพทุปปาทาน เช่น ศีลและวัตรของผู้บวชเป็นฤๅษีดาบส เมื่อลัทธิบูชาไฟทำการบูชาไฟ คือก่อกองไฟขึ้น ฤๅษีดาบสทั้งปวงก็มีศีล คือข้อที่ประพฤติ หรือความประพฤติที่งดเว้นจากการกระทำบางอย่าง และมีวัตรคือข้อที่พึงปฏิบัติ ดังเช่นบูชาไฟดังกล่าวมานั้น ดังนั้นก็เป็นศีลและวัตรของฤๅษีดาบสทั้งหลาย นอกจากนี้ยังมีศีลและวัตรของศาสนาทั้งหลายภายนอกพุทธศาสนา ดังเช่นที่แสดงไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนาถึงศาสดาภายนอกพุทธศาสนา ที่เรียกว่า ศาสดา ๖ จำพวก ซึ่งต่างก็ได้สั่งสอนศีลและวัตรแก่สาวกทั้งหลายของตนในทางต่าง ๆ กัน แม้ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทางสุดโต่ง ๒ ทางที่บรรพชิตผู้มุ่งจะตรัสรู้ไม่ควรที่จะส้องเสพปฏิบัติ คือ กามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบตนด้วยความสุขสุดสุดขึ้นในทางกาม และอัตตakilมณานุโยค ความปฏิบัติทรมานตนให้ลำบาก คือ ทำทุกริกิริยาต่าง ๆ เหล่านี้ก็ชื่อว่าเป็นศีลและวัตรซึ่งศาสดาภายนอกพุทธศาสนาสั่งสอนกัน และนอกจากนี้ก็ยังมิมีผู้ที่ยึดถือปฏิบัติในศีลวัตรที่แปลก ๆ ไปจากนี้ ดังที่มีแสดงเล่าไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนา อันเรียกว่า โควัตร สุนัขวัตร โควัตรก็คือว่าถือปฏิบัติอย่างโค สุนัขวัตรก็คือว่าถือปฏิบัติอย่างสุนัข เป็นต้นว่า ผู้ที่ยึดถือปฏิบัติในโควัตรสุนัขวัตรก็ใช้เดิน ๔ ขาแบบสุนัขแบบโค ทำกิริยาอาการ ทำเสียง และบริโภคแบบสุนัข

^{๓๖} สัมมาทิฎฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๘๑.

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๗.

^{๓๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส .อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๙๒.

^{๓๙} คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยวงค์พรินต์ติ้ง, ๒๕๔๖), หน้า ๙๑๙.

^{๔๐} พระสังฆมโฆติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโคตติกะ ปฏิจจาสุมุปาบทิปินี, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสังฆมโฆติกะ, ๒๕๒๘), หน้า ๘๐.

แบบโค เหล่านี้เรียกว่าโควัตร สุนัขวัตร ในครั้งพุทธกาลถือศีลและวัตรกันแบบนี้ก็ยังมี และก็มี การแสดงเล่าว่า บางคนถือโควัตรสุนัขวัตรได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า เมื่อปฏิบัติใน ศีล และวัตร แบบสุนัข แบบโค เมื่อสิ้นชีวิตไปจะไปเกิดเป็นอะไร พระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบว่า ก็ไปเกิดเป็นสุนัขไปเกิดเป็นโคนั้นแหละ ดังนี้ เหล่านี้เป็นศีลและวัตรภายนอกพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่มากมาย ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงเว้นมาโดยลำดับ^{๔๑}

จากการสืบค้นความหมายของคำว่า สลัปปตูปาทาน พอจะสรุปได้ว่า สลัปปตูปาทาน หมายถึง การยึดมั่น ในศีลและวัตร หรือ ศีลและพรต รวมไปถึงข้อปฏิบัติของลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนาต่าง ๆ ที่ปรากฏในสมัยพุทธกาล เช่น ลัทธิการบูชายันต์ การอาบน้ำชำระล้างบาป เป็นต้น ซึ่งถือว่า เป็นสลัปปตูปาทาน เพราะขาดความเห็นที่ถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) ในพระพุทธศาสนา เพราะเมื่อเห็นผิดก็นำไปสู่การปฏิบัติที่ผิดด้วย (สลัปปตูปาทาน) ซึ่งไม่สามารถที่จะนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ ตามที่ พร รัตนสุวรรณ ได้กล่าวไว้ว่า “ศีลและวัตรของศาสนาใดก็ตามที่ขาดมรรคมีองค์ ๘ ย่อมไม่อาจถือว่าเป็นการปฏิบัติที่เป็นกุศลกรรมอันนำไปสู่ความดับทุกข์”^{๔๒}

๔) อัตตวาทุปาทาน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของ อัตตวาทุปาทาน หมายถึงการ ถือมั่นว่าตน คือความยึดถือสำคัญมั่นหมายว่า นั่นนี้เป็นตน เช่น การมองเห็นเบญจขันธ์เป็น อัตตาท่าอย่างหยาบขึ้นมา เช่น ยึดถือมั่นหมายว่า นี่เรา นั่นของเรา จนเป็นเหตุแบ่งแยกเป็นพวกเรา พวกเขา และเกิดความถือพวก^{๔๓}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายความหมายของคำนี้เป็น ๒ นัย คือ “สิ่งเป็นเหตุกล่าวเป็นเหตุถือมั่นซึ่งอัตตา” และ “สิ่งเป็นเหตุถือมั่นเพียงคำว่าอัตตา”^{๔๔} ในขณะที่ อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา กล่าวว่า “สภาพที่เป็นเหตุกล่าวซึ่งอัตตา (ตัวตน) ที่เดียรถีย์กำหนดไว้ ๒๐ อย่างโดยอำนาจอัตตาที่ แยกจากขันธ์ และไม่แยกจากขันธ์ชื่อว่า อัตตวาทะ” และอัตตวาทะนี้เองที่เป็นอุปาทาน^{๔๕}

อีกนัยหนึ่ง อัตตวาทุปาทาน หมายถึง ความติดใจยึดมั่นในขันธ์ ๕ ของตน และทั้งของผู้อื่นว่าเป็นเป็นตัวเป็นตน เป็นบุคคล เป็นเราเป็นเขา^{๔๖} ก็คือยึดมั่นใน สักกายทิฐิ นั่นเอง ซึ่งจำแนก รายละเอียดไปตามขันธ์ ๕ จึงเป็นสักกายทิฐิ ๒๐ ดังนี้

^{๔๑} สัมมาทิฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๘๒-๘๓.

^{๔๒} พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักค้นคว้าทางวิญญาณ, ๒๕๓๗), หน้า ๔๗๙-๔๘๐.

^{๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๕๑.

^{๔๔} คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรพงศ์พรินติ้ง, ๒๕๔๖), หน้า ๙๑๙-๙๒๐.

^{๔๕} อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นภาษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓๒๐.

^{๔๖} บุญมี เมธางกูร และบุษกร เมธางกูร, คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๘, หน้า ๖๑.

- ๑) รูปขันธ์ เห็นว่า รูปเป็นตน ตนเป็นรูป รูปอยู่ในตน ตนอยู่ในรูป
 ๒) เวทนาขันธ์ เห็นว่า เวทนาเป็นตน ตนเป็นเวทนา เวทนามีอยู่ในตน ตนมีอยู่ในเวทนา
 ๓) สัญญาขันธ์ เห็นว่า สัญญาเป็นตน ตนเป็นสัญญา สัญญามีอยู่ในตน ตนมีอยู่ในสัญญา
 ๔) สังขารขันธ์ เห็นว่า สังขารทั้งหลายเป็นตน ตนเป็นสังขาร สังขารทั้งหลายมีอยู่ในตน
 ตนมีอยู่ในสังขาร
 ๕) วิญญาณขันธ์ เห็นว่า วิญญาณเป็นตน ตนเป็นวิญญาณ วิญญาณมีอยู่ในตน ตนมีอยู่ใน
 วิญญาณ^{๔๗}

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงอธิบาย
 อรรถาทุพาทานว่า หมายถึง ความยึดมั่นในนามรูปหรือขันธ์ ๕ ว่าเป็นตัวตน “เมื่อไม่พิจารณาด้วย
 ปัญญาให้รู้จัก ก็ย่อมจะมีความถือมั่นหรือความยึดถือ ความถือมั่นหรือความยึดถือนี้จึงเรียกว่า อตต
 วาทุพาทาน ความถือมั่นหรือความยึดถือว่าตน ก็คือยึดถือ หรือถือมั่นสมมติบัญญัติ เมื่อไม่
 พิจารณาด้วยปัญญา ก็ทำให้มีความถือมั่นหรือยึดถือในสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติ นั้น ว่าเป็นจริง
 มีจริง ดังเช่นเมื่อมีความยึดถือหรือถือมั่นในวาตะว่าตนในสมมติบัญญัติว่าตน ก็ทำให้ หลงยึดถือในสิ่ง
 อันเป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัติ นั้น ว่าเป็นตนจริง ๆ”^{๔๘} นามรูปหรือขันธ์ ๕ ก็เป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัติ
 ว่า อัตภาพหรืออัตตา และเมื่อเรียกกันเพลิน ๆ ไป ก็หลงยึดถือว่าเป็นอัตตาขึ้น เป็นตัวเราเป็นของเรา
 ขึ้น ก็เป็นตัวเราขึ้นก่อน และเมื่อมีตัวเราก็กต้องมีของเรา และเมื่อมีตัวของเราก็ต้องมีตัวของเขา ก็ต้อง
 แยกออกไปดังนี้ เพราะฉะนั้นความยึดถืออันเรียกว่าอุปาทาน หรือความถือมั่นอันเรียกว่าอุปาทานนี้
 จึงยึดถือในที่ตั้งของสมมติบัญญัตินี้แหละ และโดยเฉพาะก็ที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติว่าอัตตา หรืออัตภาพ
 ภายใจ นามรูป หรือขันธ์ ๕ อันนี้ว่าเป็นตัวเรา ของเราขึ้น อุปาทานข้อนี้สำคัญมาก ย่อมเป็นมูลของ
 ความยึดถืออื่นต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก และในทางพระพุทธศาสนาก็ได้มีคำเรียกความยึดถือดังกล่าวนี้
 ในข้อนี้ไว้หลายชื่อ เช่น

เรียกว่า อัตตานทิฎฐิ ความตามเห็นว่าอัตตาตัวตน ความตามเห็นว่าตัวเรา ของเรา

เรียกว่า สักกายทิฎฐิ ความเห็นว่ากายของตน

เรียกว่า อัสมิมานทิฎฐิ มานะคือความสำคัญหมาย ทิฎฐิคือความเห็นว่ายัสมีเรามีเราเป็น
 หรือเรียกว่าอัสมิมานะ ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น^{๔๙}

พุทธทาส ได้อธิบายอรรถาทุพาทานว่า ความยึดมั่นด้วยความรู้สึกว่า ตน คือ มีความยึด
 มั่นถือมั่น ในสิ่งที่ตนรู้สึกว่าเป็นตัวตน แล้วแต่จะยึดถืออะไร ตามระดับสติปัญญาของผู้
 ยึดถือเพียงร่างกายนี้ อาจจะยึดถือลึกเข้าไปถึงจิตใจ หรือรวมกันทั้งกายและใจ หรืออาจจะมีความคิด
 อย่างอื่น ซึ่งเขายึดเชื่อกันว่า มีสิ่งอื่นต่างหากไปจากกายและใจ ที่เรียกว่าตัวตน เมื่อมีความรู้สึกว่าเป็นตัว
 เราอยู่ที่ไหน จะต้องว่ามีความรู้สึกของเราที่นั่น ความรู้สึกที่เป็นนี้ ในภาษาบาลี เรียกว่า อหังการ
 กับ มมังการ อหังการ คือการทำความยึดถือหรือรู้สึกหรือยึดถือว่า “ของเรา” มันเป็นของที่เกิดเอง
 ประจําอยู่ในใจ อย่างแน่นแฟ้น จนไม่มีความรู้สึกได้ว่าเป็นของเพ่งเกิด หรือเกิดตามเหตุปัจจัย เพราะ

^{๔๗} บุญมี เมธางกูร และบุษกร เมธางกูร, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมถลสังคหะ ปริเฉทที่ ๘, หน้า ๖๔.

^{๔๘} สัมมาทิฎฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรง
 พิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๙๓.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๔.

เหตุว่าเป็นกิเลสชั้นละเอียดนอนเนื่องอยู่ในสันดาน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องของ ๓ อย่าง คือ เรื่อง กาม ทุจริต และเรื่องความมกมายเพราะฉะนั้น ใคร ๆ หรือแม้แต่เด็กเล็ก ๆ เราก็จะเห็นได้ว่าเขามีความรู้สึก ที่เป็น อหังการ และมมังการ อยู่ด้วยกันทั้งนั้นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจ ในเมื่อเรารู้สึกของเราเอง ก็เป็นภาษาหยาบ ๆ ว่าตัวกู หรือ ของกู^{๕๐}

จากคำนิยามความหมายของคำว่า อัตตวาทุปาทาน จะเห็นได้ว่า ตัวทุจริตเองยึดมั่นในชั้นทั้ง ๕ ว่าเป็นอัตตา ซึ่งคำว่าอัตตานี้เป็นบัญญัติของปรมัตถธรรมที่มีสภาวะ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งประชุมกันขึ้นมา จึงบัญญัติว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนได้ ซึ่งตรงกับที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกได้ทรงอธิบายไว้ และสอดคล้องกับที่ท่านพุทธทาสได้อธิบายไว้ด้วย ฉะนั้นอัตตวาทุปาทาน จึงหมายถึง ความยึดมั่นในชั้นทั้ง ๕ นั้นเองว่าเป็นตัวตน

๒.๑.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างอุปาทานกับหลักพุทธธรรมข้ออื่นๆ

สาระสำคัญของตอนนี้จะนำเสนอคำอธิบายถึงความสัมพันธ์ของ อุปาทาน กับข้อธรรมอื่น ๆ เพื่อให้เข้าใจอุปาทานในแง่มุมต่าง ๆ มากขึ้น ซึ่งคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นมีขอบเขตกว้างขวาง มีความสัมพันธ์สอดคล้องกลมกลืนกันกับหลักธรรมข้ออื่น ๆ หลักธรรมแต่ละข้อสามารถเชื่อมโยงสัมพันธ์เป็นปัจจัยแก่กัน อุปาทาน จัดเป็นกิเลสอย่างหนึ่ง ซึ่งทำให้สัตว์ทั้งหลายต้องตกอยู่ในวัฏฏสงสารจนหาที่สุดมิได้ เป็นปัจจัยให้เกิดภพ ที่ต้องทำให้สัตว์ทั้งหลายเกิดมา และประสบทุกข์อยู่ร่ำไป พระพุทธองค์ ได้ทรงตรัส อุปาทาน ไว้ในหลายแห่งในพระไตรปิฎก อุปาทาน มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับหลักธรรมที่สำคัญอื่นๆ ดังนี้

๑) อุปาทานสัมพันธ์กับกฎปฏิจจสมุปบาทในฐานะที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดข้อธรรมอื่นๆ

หลักปฏิจจสมุปบาท เป็นกระบวนการของธรรมชาติซึ่งอาศัยกัน และเป็นเหตุปัจจัยแก่กัน และกัน ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงความเป็นไปของกฎธรรมชาติ หรือความจริงอันมีอยู่ตามธรรมดา เป็นสภาวะธรรมชาติที่ไม่เกี่ยวกับการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าดังพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ครั้นรู้บรรลุแล้วจึงบอก แสดงบัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ตถาคตเกิดขึ้น ก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น”^{๕๑}

และพระพุทธพจน์ว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท”^{๕๒}

^{๕๐} พุทธทาสภิกขุ, คู่มือพันทุกข์ ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา), หน้า ๒๔๒-๒๔๓, ๒๔๖.

^{๕๑} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

^{๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๖/๓๓๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายความหมาย และองค์ธรรมของปฏิจจสมุปบาทไว้ในหนังสือพุทธธรรม ดังนี้

๑. อวิชชา คือ ความไม่รู้ ไม่เห็นตามความเป็นจริง ไม่รู้เท่าทันตามสภาวะ หลงไปตามสมมติบัญญัติ ความไม่รู้ที่แฝงอยู่กับความเชื่อถือต่าง ๆ ภาวะขาดปัญญา ความไม่เข้าใจเหตุผล การไม่ใช้ปัญญา หรือปัญญาไม่ทำงานในขณะนั้น ๆ

๒. สังขาร คือ ความคิดปรุงแต่ง ความจงใจ มุ่งหมาย ตัดสินใจ และการที่แสดงเจตนาออกเป็นการกระทำ การจัดสรรกระบวนการความคิด และมองหาอารมณ์มาสนองความคิด โดยสอดคล้องกับพื้นนิสัย ความถนัด ความโน้มเอียง ความเชื่อถือ และทัศนคติของตน ตามที่ได้สั่งสมไว้ การปรุงแต่งจิต ปรุงแต่งความคิด หรือปรุงแต่งกรรมด้วยเครื่องปรุงคือคุณสมบัติต่าง ๆ ที่เป็นความเคยชินหรือได้สั่งสมไว้

๓. วิญญาณ คือ ความไม่รู้ต่ออารมณ์ต่าง ๆ คือ เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส รู้ต่ออารมณ์ที่มีในใจ ตลอดจนสภาพพื้นเพของจิตใจในขณะนั้น ๆ

๔. นามรูป คือ ความมีอยู่ของรูปธรรมและนามธรรม ในความรับรู้ของบุคคลภาวะที่ร่างกาย และจิตใจทุกส่วนอยู่ในสภาพที่สอดคล้อง และปฏิบัติหน้าที่เพื่อตอบสนองในแนวทางของวิญญาณที่เกิดขึ้นนั้น ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายและจิตใจที่เจริญหรือเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพจิต

๕. สฬายตนะ คือ ภาวะที่อายตนะที่เกี่ยวข้อง ปฏิบัติหน้าที่โดยสอดคล้องกับสถานการณ์นั้น ๆ

๖. ผัสสะ คือ การเชื่อมต่อกับความรู้กับโลกภายนอก การรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ

๗. เวทนา คือ ความรู้สึกสุขสบาย ถูกใจ หรือทุกข์ ไม่สบาย หรือเฉย ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์

๘. ตัณหา คือ ความอยาก ทะยานร่ำรอน หาสิ่งอำนวยความสะดวก เวทนา หลีกหนีสิ่งที่ก่อทุกข์เวทนา โดยอาการได้แก่ อยากได้ อยากเป็น อยากคงอยู่นั้น ๆ ยั่งยืนตลอดไป อยากให้ดับสูญพินาศไปเสีย

๙. อุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่นในเวทนาที่ชอบหรือชัง รวบรวมเอาสิ่งต่าง ๆ และภาวะชีวิตที่อำนวยความสะดวกนั้นเข้าผูกพันกับตัวความยึดมั่นต่อสิ่งที่ก่อให้เกิดเวทนาที่ชอบหรือไม่ชอบ จนเกิดทำที่หรือติดราคาต่อสิ่งต่าง ๆ ในแนวทางที่เสริมหรือสนองตัณหาของตน

๑๐. ภพ คือ กระบวนพฤติกรรมทั้งหมดที่แสดงออก เพื่อสนองตัณหาอุปาทานนั้น และภาวะชีวิตที่ปรากฏเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยสอดคล้องกับอุปาทาน และกระบวนพฤติกรรมนั้น

๑๑. ขาติ คือ การเกิดความตระหนักในตัวตน ว่าอยู่หรือไม่ได้อยู่ในภาวะชีวิตนั้น หรือไม่ได้มี ไม่ได้เป็นอย่างนั้น ๆ การเข้าครอบครองภาวะชีวิตนั้น หรือเข้าสวมเอากระบวนพฤติกรรมนั้น โดยการยอมรับตระหนักขึ้นมาว่า เป็นภาวะชีวิตของตน เป็นกระบวนพฤติกรรมของตน

๑๒. ชรามรณะ คือ ความสำนึกในความขาด พลัด หรือพรากแห่งตัวตนจากภาวะชีวิตอันนั้น ความรู้สึกที่ตัวตนถูกคุกคามด้วยความสูญสิ้นสลาย หรือ พลัดพรากจากภาวะชีวิตนั้น หรือ

จากการได้มีได้เป็นอย่างนั้นๆ จึงเกิดโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส พ่วงมาด้วยคือรู้สึกคับแคบ ขัดข้อง ขุ่นมัว แห้งใจ หดหู่ ซึมเซา ไม่สมหวัง กระวนกระวาย และทุกข์เวทนาต่าง ๆ^{๕๓}

อุปาทานจัดเป็นองค์ธรรมหนึ่งในหลักปฏิจจสมุปบาท ซึ่งมีต้นเหตุเป็นปัจจัย และยังเป็นปัจจัยให้ภพเกิด และภพก็เป็นปัจจัยให้เกิดชาติเป็นลำดับ ความเป็นปัจจัยกันของธรรมในปฏิจจสมุปบาทเหล่านี้ สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ สาย คือ

๑) สายเกิด เรียกว่า สมุทยวาร คือ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มิจฉาปฏิบัติ หมายถึงทางปฏิบัติผิด

๒) สายดับ เรียกว่า นิโรธวาร คือ ความดับไปแห่งกองทุกข์ทั้งหมด เรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่า สัมมาปฏิบัติ หรือการปฏิบัติที่ถูกต้อง

ฝ่ายสมุทยวาร คือ การแสดงกระบวนการเกิดขึ้นของทุกข์ดังนี้

“เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี
 เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี
 เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี
 เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี
 เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี
 เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
 เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี
 เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็น ปัจจัย ภพจึงมี
 เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงมีความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้”^{๕๔}

ฝ่ายนิโรธวาร คือ การแสดงกระบวนการดับของทุกข์ ดังนี้

“เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ
 เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ
 เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ
 เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ
 เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ
 เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ
 เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ

^{๕๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๙-๑๑๐.

^{๕๔} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๒., วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๒.

เพราะต้นหาดับ อุปาทานจึงดับ

เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ

เพราะภพดับ ชาติจึงดับ

เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์

โหม่นัส และอุปายาส จึงดับ ความดับแห่ง

กองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้”^{๕๕}

จากความสัมพันธ์ของอุปาทาน ในฐานะที่เป็นปัจจัยให้เกิดภพ ในฝ่ายของสมุทยวารหรือสายเกิด เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอุปาทานเป็นปัจจัยให้ภพเกิด และในฝ่ายของนิโรธวาร แสดงว่า เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ หรือ การอิงอาศัยกันตามเหตุปัจจัยลักษณะนี้ กล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า อุปาทาน เป็นปฏิจสุมุปาบาทธรรมของ ภพ และ ภพ เป็นปฏิจสุมุป็นนธรรมของ อุปาทาน คำว่า ปฏิจสุมุปาบาท หมายถึง ความเป็นปัจจัย คำว่า ปฏิจสุมุป็นนธรรม หมายถึง ความเป็นผล ดังที่พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายไว้ว่า “ธรรมที่เป็นปัจจัยทั้งหลายพึงทราบว่ามีชื่อปฏิจสุมุปาบาท ธรรมที่เกิดเพราะปัจจัยทั้งหลายนั้น พึงทราบชื่อว่า ปฏิจสุมุป็นนธรรม”^{๕๖} จากข้อความดังกล่าวแสดงว่า อุปาทาน เป็น ปฏิจสุมุปาบาทธรรม (เป็นปัจจัย) ของภพ และภพก็เป็นปฏิจสุมุป็นนธรรม (เป็นผล) ของ อุปาทาน นั่นเอง

เพื่อให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง อุปาทาน กับ องค์ปฏิจสุมุปาบาทองค์อื่น ๆ มากยิ่งขึ้น จึงขอนำเอาการอธิบายปฏิจสุมุปาบาทที่แสดงเป็นหลายนัยต่างๆ มาอธิบาย ดังนี้

๑. อัธาทหรือกาล ๓ คือ

๑) อดีต = อวิชชา สังขาร

๒) ปัจจุบัน = วิญญูณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ

๓) อนาคต = ชาติ ชรามรณะ (+ โสกะ ฯลฯ)^{๕๗}

การอธิบายในลักษณะนี้ เป็นการอธิบายแบบข้ามภพชาติ ซึ่งแบ่งองค์ปฏิจสุมุปาบาทไว้ตามกาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต อุปาทาน จัดอยู่ในปัจจุบันกาลซึ่งเป็นเหตุให้เกิดต่อไปในอนาคต คือ ชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น

๒. สังคหะหรือสังเขป ๔ คือ

๑) อดีตเหตุ = อวิชชา สังขาร

๒) ปัจจุบันผล = วิญญูณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา

๓) ปัจจุบันเหตุ = ตัณหา อุปาทาน ภพ

๔) อนาคตผล = ชาติ ชรามรณะ (+ โสกะ ฯลฯ)^{๕๘}

^{๕๕} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑/๒-๓., วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๒-๓.

^{๕๖} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๒๒๓.

^{๕๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๒.

^{๕๘} อ้างแล้ว

การอธิบายในลักษณะนี้ อุปาทานจัดอยู่ในปัจจุบันเหตุ คือเป็นเหตุในปัจจุบันเพื่อให้เกิดผลในอนาคต คือชาติ ชรามรณะ ในขณะที่ อวิชชา กับสังขาร จัดว่าเป็นอดีตเหตุที่ได้กระทำแล้ว ซึ่งทำให้เกิดผลในปัจจุบันที่เป็นอยู่ ประสบอยู่ ได้แก่ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เพื่อเป็นปัจจัยแก่ ตัณหาและอุปาทาน อันจะเป็นปัจจุบันเหตุต่อไป

๓. อาการ ๒๐ คือ

- ๑) อดีตเหตุ ๕ = อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน ภพ
- ๒) ปัจจุบันผล ๕ = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา (= ชาติ ชรามรณะ)
- ๓) ปัจจุบันเหตุ ๕ = อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน ภพ
- ๔) อนาคตผล ๕ = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา (= ชาติ ชรามรณะ)^{๕๙}

ต่อเนื่องจากข้อที่ ๒ องค์ธรรมในปฏิจจสมุปบาททั้ง ๑๒ องค์ สามารถจัดเข้าในเหตุและผล ทั้งใน อดีต ปัจจุบัน และอนาคต การอธิบายในลักษณะนี้ อุปาทานจัดว่าเป็นทั้งอดีตเหตุและปัจจุบันเหตุ ต่างกันเพียงช่วงเวลาเท่านั้น

๔. วัฏฏะ ๓ หรือ ไตรวัฏฏ์

- ๑) อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นกิเลส คือตัวสาเหตุผลักดันให้คิดปรุงแต่งกระทำการต่าง ๆ เรียกว่า กิเลสวัฏฏ์
- ๒) สังขาร (กรรม) ภพ เป็น กรรม คือกระบวนการกระทำ หรือกรรมทั้งหลายที่ปรุงแต่งชีวิตให้เป็นไปต่าง ๆ เรียกว่า กรรมวัฏฏ์
- ๓) วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นวิบาก คือสภาพชีวิตที่เป็นผลแห่งการปรุงแต่งของกรรม และกลับเป็นปัจจัยเสริมสร้างกิเลสต่อไปได้อีกเรียกว่า วิบากวัฏฏ์^{๖๐}

การอธิบาย ปฏิจจสมุปบาท เป็นวงจร หรือไตรวัฏฏ์ (วน ๓) นี้ เป็นการจัดองค์ของปฏิจจสมุปบาทลงในแต่ละข้อคือ วงจรของกิเลส กรรม และวิบาก อุปาทาน จัดว่าเป็นกิเลสวัฏฏ์ ซึ่งหมุนไปสู่กรรมวัฏฏ์ คือ ภพ (กรรมภพ) เพื่อนำไปสู่วิบากวัฏฏ์ คือ ผลของกรรม ได้แก่ วิญญาณนามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา นั่นเอง

๒) อุปาทานสัมพันธ์กับหลักไตรลักษณ์ ในฐานะที่เป็นสถานะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

ไตรลักษณ์หมายถึง ลักษณะที่เป็นสามัญทั่วไป ๓ ประการ คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความมิใช่ตัวตน^{๖๑} อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ อนัตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน ไตรลักษณ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณ์ คือ ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารธรรม

^{๕๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๔.

^{๖๐} อ้างแล้ว

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน ส. สฬา. (ไทย) ๑๘/๑-๑๒/๒-๑๐.

ทั้งปวง^{๖๒} เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงความเป็นธรรมดาของสังขารทั้งหลาย ได้แก่ สิ่งที่เกิดจากเหตุ อาศัยเหตุจึงเกิดขึ้นได้ เมื่อเหตุสลายสิ่งนั้นก็พลอยสลายไปด้วย สังขารธรรมนี้เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังขตธรรม คือธรรมที่อาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่ชั้น ๕ ตรงข้ามกับอสังขตธรรม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าวิสังขารธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่ไม่ได้อาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่งเกิดขึ้นเลย ได้แก่นิพพาน

ธรรม (สิ่ง) ทั้งปวงในพระพุทธศาสนา แบ่งออกได้เป็น ๒ ประการ คือ

๑) สังขตธรรม (สังขารธรรม) ได้แก่ สิ่งที่ยังปัจจัยปรุงแต่ง คือ ชั้น ๕ ทั้งหมด

๒) อสังขตธรรม (วิสังขารธรรม) ได้แก่ สิ่งที่ยังปัจจัยไม่ปรุงแต่ง คือ นิพพาน^{๖๓}

สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง และเป็นทุกข์ แต่สังขตธรรมหรือวิสังขารธรรมคือนิพพาน ไม่ขึ้นต่อสภาวะเช่นนี้ อนัตตาเท่านั้น เป็นลักษณะร่วมที่มีทั้งในสังขตธรรม และอสังขตธรรม^{๖๔}

กฎของไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ครอบคลุมลักษณะของสรรพสิ่ง เป็นกฎของธรรมชาติ ไม่ได้มีใครบังคับบัญชาให้เป็นไป แต่สัตว์ทั้งหลายยังไม่เห็นถูกตามสภาวะของธรรมทั้งหลายเหล่านี้ ยังเข้าใจผิดแย้งกับหลักธรรมดังกล่าว เช่น เห็นว่าสังขารทั้งหลายเที่ยงแท้ เป็นสุข และเห็นว่าเป็นตัวเราของเราอยู่ ความคิดเช่นนี้ ในพระพุทธศาสนาเรียกว่า วิปลาดคือ ความเห็น (ทิฐิ) ที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ถือเป็นมิจฉาทิฐิ คือเห็นผิดจากความจริง และยึดมั่นในความเห็นวิปลาดนั้นจนเคยชิน (ทิฐูปาทาน)

วิปลาด มี ๓ อย่างคือ

๑) สัญญาวิปลาด สัญญาคลาดเคลื่อน หมายถึงผิดพลาดจากความเป็นจริง

๒) จิตวิปลาด จิตคลาดเคลื่อน ความคิดผิดพลาดจากความเป็นจริง

๓) ทิฐิวิปลาด ทิฐิคลาดเคลื่อน ความเห็นผิดพลาดจากความเป็นจริง^{๖๕}

วิปลาด ความรู้คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงทั้ง ๓ ประการ จะเป็นไปใน ๔ ลักษณะดังมีพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สัญญาวิปลาด จิตวิปลาด ทิฐิวิปลาด มี ๔ อย่าง ดังนี้

สัญญาวิปลาด จิตวิปลาด ทิฐิวิปลาด ในสิ่งไม่เที่ยง ว่าเที่ยง

สัญญาวิปลาด จิตวิปลาด ทิฐิวิปลาด ในสิ่งที่เป็นอย่างทุกข์ ว่าสุข

สัญญาวิปลาด จิตวิปลาด ทิฐิวิปลาด ในสิ่งที่มิใช่ตัวตน ว่าตัวตน

สัญญาวิปลาด จิตวิปลาด ทิฐิวิปลาด ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม”^{๖๖}

^{๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๔.

^{๖๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๕.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐/๒

^{๖๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๖.

ความเห็นที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง หรือทิวฐิวิปาสันนั้น ถือว่าเป็นทิวฐูปาทาน อย่างหนึ่ง เพราะเมื่อมีความเห็นในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง เป็นต้น ย่อมเกิดความยึดมั่นอย่างนั้น เช่น เมื่อเห็นผิด (ทิวฐิวิปาส) ว่าร่างกายเป็นตัวตน เป็นตัวเรา ตัวเขา (อัตตวาทุปาทาน) เมื่อเห็นผิดว่า สิ่งที่ไม่งาม ว่าเป็นของงาม ย่อมยึดมั่นในความงามนั้น (กามุปาทาน) และเมื่อเห็นสังขารทั้งหลายที่ไม่ เที่ยง ว่าเป็นของเที่ยง และเห็นผิดในสังขารทั้งหลายที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุขย่อมจะหาทางปฏิบัติเพื่อทำ ให้ตัวเองเสพสวดยความสุขนั่นตลอดไป (สัลลพทุปาทาน) ทั้งนี้ย่อมขัดแย้งกับกฎไตรลักษณ์โดยสิ้นเชิง เพราะตามกฎของไตรลักษณ์สรรพสิ่งล้วนเป็นอนัตตา

ขึ้นชื่อว่าขันธห้าแล้ว ทั้งที่เป็น อดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด เลว หรือประณีต ไกล ใกล้ก็ตาม ควรพิจารณาตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา^{๖๗} แม้ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น^{๖๘}

๓) อุปาทานสัมพันธ์กับหลักอริยสัจ ๔ ในฐานะที่เป็นสมุทัยให้ทุกข์เกิด

อริยสัจ ๔ เป็นธรรมที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ และทรงประกาศพระพุทธศาสนาเพื่อ ประโยชน์แก่เหล่าสัตว์ทั้งหลายตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา ทรงตรัสสอนพุทธบริษัททั้งหลายเพื่อ ความรู้แจ้งสัจธรรมตามความเป็นจริง คำสอนทั้งหลายที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนนั้นล้วนแต่เป็นไป เพื่อดับทุกข์ทั้งสิ้น อริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค นั้น เป็นหลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมคำ สอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา^{๖๙} ดังที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า

“รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายผู้เที่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดรวมลงในรอย เท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกกล่าวว่า เป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะรอยเท้าช้างเป็นรอยเท้า ขนาดใหญ่ แม้ฉันใดคุณธรรมทั้งหมดก็ฉันนั้นเหมือนกัน นับเข้าในอริยสัจ ๔”^{๗๐} และมีพุทธพจน์ที่ พระพุทธองค์ทรงตรัสอริยสัจ ๔ กับพระภิกษุทั้งหลายไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะได้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ นี้ตามเป็นจริงพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธ เจ้า จึงได้นำมาเรียกว่าเป็นอริย”^{๗๑} “ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้นี้แล เป็นทุกขอริยสัจ คือ ชาติ (ความเกิด) ก็ เป็นทุกข์ ชรา (ความแก่) ก็เป็นทุกข์ พยาธิ (ความเจ็บ) ก็เป็นทุกข์ มรณะ (ความตาย) ก็เป็นทุกข์ การ ประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ การพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปราศจากสิ่งใดไม่ได้ สิ่งนั้นก็ เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์”

^{๖๖} อ.จ.ตฤก. ๒๑/๔๙/๖๖.

^{๖๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๔/๒๖๑, ส.นิ. (ไทย) ๑๓/๑๑๔-๑๑๘/๑๒๖-๑๒๙.

^{๖๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๙๕/๔๒๖.

^{๖๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๘๙๓.

^{๗๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๒๙.

^{๗๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๐๓/๕๔๓

“ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทุกขสมุทัยอริยสัจ คือตัณหาที่ทำให้มีภพใหม่ ประกอบด้วย ความเพลینและความติดใจ คอยเพลิตเพลีนอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา”

“ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทุกขนิโรธอริยสัจ คือ การที่ตัณหานั้นแลดับไปได้ด้วยการ สำรอกออกหมด ไม่มีเหลือ การสละเสียได้ สลัดออก พ้นไปได้ ไม่ห่วงงเหนียวพัวพัน”

“ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แหละ ได้แก่ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ” ^{๗๒}

จากพุทธพจน์ดังกล่าว อริยสัจ ๔ ข้อที่จัดว่าเป็นทุกขสมุทัยอริยสัจ ในพุทธพจน์นี้พระองค์ ทรงตรัสไว้ ว่าได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา และ วิภวตัณหา ส่วนทุกข (อุปาทานขันธ ๕) ได้จัดเป็น ส่วนผลที่มาจากทุกขสมุทัยอริยสัจ อันได้แก่ ตัณหาทั้ง ๓ ทุกขในอริยสัจหมายถึงทุกขที่เกิดจาก อุปาทานขันธ ๕ (การยึดมั่นขันธทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน) อันเนื่องมาจากตัณหา ถ้าปราศจากอุปาทานขันธ ๕ หรือการยึดมั่นในขันธ ๕ แล้วทุกขใน อริยสัจก็จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย และการที่จะดับทุกขได้นั้นต้องดับที่เหตุแห่งทุกข คือ ตัณหา ๓ ดังพุทธ พจน์ที่ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขอริยสัจ คือ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข ความแก่ก็เป็นทุกข ความ เจ็บไข้ก็เป็นทุกข ความตายก็เป็นทุกข ความประจวบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข ความพลัด พრაจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข ปราศจากสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข โดยย่ออุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกขที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขสมุทัยอริยสัจ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิตเพลีนและกำหนด มีปกติเพลิตเพลีนในอารมณ์ นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ธรรม ๓ ประการนี้แลที่เธอทั้งหลายควรละ” ^{๗๓}

ในพระสูตรนี้ ได้แสดง กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ว่าเป็นสมุทัยอริยสัจ ส่วน อุปาทาน ได้จัดไว้ในส่วนข้อที่เป็นทุกขอริยสัจ คือ อุปาทานขันธ ๕ โดยสรุป แต่เมื่อพิจารณาตาม หลักปัจจัยการ โดยสายเกิดทุกขแล้ว จะเห็นว่า อุปาทานจัดว่าอยู่ในส่วนของทุกขสมุทัยอริยสัจด้วย ดังปรากฏในติตถายตนสูตร กล่าวถึงทุกขสมุทัยอริยสัจว่า

“เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี

^{๗๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๘๙๖.

^{๗๓} ส.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๘๑/๕๙๒.

เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส กองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมเกิดขึ้นด้วยประการอย่างนี้ เรียกว่า ทุกขสมุทัยอริยสัจ”^{๗๔}

จากพระสูตรนี้ จะเห็นได้ว่าต้นเหตุและอุปาทานจัดเข้าในทุกข์สมุทัยอริยสัจ คือ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ตามหลักแห่งเหตุปัจจัย และเมื่ออธิบายหลักปฏิจจสมุปบาท ตามนัยแห่งสังคหะ หรือ สังเขป ๔ ซึ่งจัดเหตุและผลเข้าในกาลทั้งสาม ต้นเหตุ อุปาทาน และภพ ก็จัดเข้าในปัจจุบันเหตุ ซึ่งจะ เป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับพุทธพจน์ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกข์อริยสัจ คือ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปราณาสสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์”^{๗๕} พระพรหมคุณาภรณ์ได้อธิบายถึงกิจในอริยสัจข้อสมุทัย ซึ่งจัดอุปาทานเข้ารวมไว้ในข้อสมุทัยด้วยดังนี้ “สมุทัย คู่กับกิจคือ ปาหนะ หมายความว่า เป็นสิ่งที่ควรละ หรือกำจัด ดังนั้นต้นเหตุและธรรมจำพวกทำให้เกิดปัญหา เป็นสาเหตุของทุกข์ เช่น อวิชชา โลภะ โทสะ อุปาทาน เป็นต้น จึงเรียกรวมว่า ปาหัตัพพธรรม (ธรรมที่ควรละ)”^{๗๖}

หลักเกณฑ์การตรวจสอบความสำเร็จในการปฏิบัติในอริยสัจ ๔ คือ การรู้รอบ ๓ หรือ ญาณ ๓ เรียกเต็มว่า ญาณทัสสนะ อันมีปริวัฏฏ์ ๓ หรือ ปริวัฏฏ์ ๓ แห่งญาณทัสสนะ หมายถึงการหยั่งรู้หยั่งเห็นครบ ๓ อย่าง^{๗๗} ดังนี้

๑) สัจจญาณ ปริชาหยั่งรู้อริยสัจ ๔ แต่ละอย่างตามเป็นจริงว่า นี่คือทุกข์ นี่คือทุกข์สมุทัย นี่คือทุกข์นิโรธ นี่คือทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา

๒) กิจจญาณ ปริชาหยั่งรู้หน้าที่ที่จะต้องทำในอริยสัจ ๔ ว่า ทุกข์ เป็นธรรมชาติที่ควรกำหนดรู้ ทุกขสมุทัย เป็นสภาพที่ควรละเสีย ทุกขนิโรธ เป็นสภาพที่ควรทำให้แจ้ง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นธรรมชาติที่ควรเจริญ

๓) กตญาณ ปริชาหยั่งรู้ว่า หน้าที่ที่จะต้องทำในอริยสัจ ๔ ได้ทำเสร็จเรียบร้อยแล้ว คือ ทุกข์ได้กำหนดรู้แล้ว ทุกขสมุทัยละได้แล้ว ทุกขนิโรธได้ทำให้แจ้งแล้ว ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาได้เจริญแล้ว

ญาณที่ ๑ (สัจจญาณ) กำหนดในฐานะที่เป็นความจริงอย่างนั้น ๆ

ญาณที่ ๒ (กิจจญาณ) กำหนดหน้าที่ที่จะต้องทำต่อความจริง

ญาณที่ ๓ (กตญาณ) กำหนดรู้ผลของกิจหรือหน้าที่ที่ได้ทำสำเร็จแล้ว

^{๗๔} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๒.

^{๗๕} อ้างแล้ว.

^{๗๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๙๐๔-๙๐๕.

^{๗๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๙๐๓.

ญาณ ๓ นี้จะต้องเกิดในอริยสัจ ๔ แต่ละข้อครบทั้ง ๓ ญาณ ฉะนั้นญาณ ๓ นี้จะต้องเกิดในอริยสัจทุกข้อ รวมญาณ ๓ ที่เกิดในอริยสัจทุกข้อจึงมีญาณ ๑๒ หรือจะกล่าวว่า ญาณ ๓ เกิดในอริยสัจ ๔ แต่ละข้อ มีญาณ ๑๒ ลักษณะที่ญาณ ๓ เกิดในอริยสัจแต่ละข้อ จำแนกได้ดังนี้

- ๑) ทุกข์ เป็นความจริงอย่างนี้ ๆ ทุกข์ควรกำหนดรู้ ทุกข์กำหนดรู้แล้ว
- ๒) สมุทัย เป็นความจริงอย่างนี้ ๆ สมุทัยควรละ สมุทัยละได้แล้ว
- ๓) นิโรธ เป็นความจริงอย่างนี้ ๆ นิโรธควรทำให้แจ้ง นิโรธทำให้แจ้งแล้ว
- ๔) มรรค เป็นความจริงอย่างนี้ ๆ มรรคควรเจริญ มรรคเจริญแล้ว^{๗๘}

๔. อุปาทานสัมพันธ์กับหลักขั้น ๕ ในฐานะที่เป็นอุปาทานขั้น ๕

ขั้น ๕ หรือ เบญจขั้น คือ กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นต้น^{๗๙} เป็นองค์ประกอบของสังขารธรรมทั้งปวง ได้แก่ รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น วิญญาณขั้น

รูป (Corporeality) ได้แก่ ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกาย และพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย หรือสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมคุณสมบัติ และพฤติกรรมต่าง ๆ ของสสารพลังงานเหล่านั้น

เวทนา (Feeling หรือ Sensation) ได้แก่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ

สัญญา (Perception) ได้แก่ความกำหนดได้ หรือหมายรู้ คือ กำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ (object) นั้น ๆ ได้

สังขาร (Mental Formations) หรือ (Volitional Activities) ได้แก่ องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว หรือเป็นกลาง ๆ ประชุมการตรัสรู้ที่นึกคิดในใจ และการแสดงออกทางกาย วาจา ให้เป็นไปต่าง ๆ เป็นที่มาของกรรม เช่น ศรัทธา สติ หิริ โอตตัมปะ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ปัญญา โมหะ โลภะ โทสะ มานะ ทิฐิอัสสา มัจฉริยะ เป็นต้น เรียกรวมง่าย ๆ ว่าเป็นเครื่องปรุงแต่งจิต เครื่องปรุงแต่งความคิด เครื่องปรุงแต่งของกรรม

วิญญาณ (Consciousness) ได้แก่ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ^{๘๐}

^{๗๘} พระมหาประทีป อภิวิฑฺฒโน (แถวพันธุ์), “ศึกษาเปรียบเทียบการอธิบายปฏิจจนสมุุปาทตามแนวของพุทธโฆษาจารย์กับพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐.

^{๗๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๙.

^{๘๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖.

ชั้นทั้ง ๕ นี้แบ่งได้ออกเป็น ๒ อย่าง คือ นามชั้น ๔ และรูปชั้น ๑ รูปชั้นประกอบด้วยอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ รวมเป็นอายตนะ ๑๒ และเพิ่ม วิญญาณ ๖ (จัดเป็นวิญญาณชั้น) ซึ่งอาศัยอายตนะภายในและภายนอกเกิด เมื่อมีการกระทบสัมผัสรวมเป็น ๑๘ เรียกว่า ธาตุ ๑๘ ดังนี้

๑. จักขุธาตุ	๒. รูปธาตุ	๓. จักขุวิญญาณธาตุ
๔. โสตรธาตุ	๕. สัทธาตุ	๖. โสตวิญญานธาตุ
๗. ฆานธาตุ	๘. คันธธาตุ	๙. ฆานวิญญานธาตุ
๑๐. ชิวหาธาตุ	๑๑. รสธาตุ	๑๒. ชิวหาวิญญานธาตุ
๑๓. กายธาตุ	๑๔. โผฐัพพธาตุ	๑๕. กายวิญญานธาตุ
๑๖. มโนธาตุ	๑๗. ัมมธาตุ	๑๘. มโนวิญญานธาตุ ^{๘๑}

ชั้นทั้ง ๕ ประการนี้จัดเป็นสังขารธรรม คือ ธรรมที่อาศัยเหตุปัจจัยเป็นไป นามและรูปย่อมอาศัยกันจึงบัญญัติว่าเป็น สัตว์ บุคคล ตัวตนได้ แท้จริงแล้วที่เรียกว่า เป็นคน หรือสัตว์นั้น ก็ประกอบมาจากชั้นทั้ง ๕ ถ้ากล่าวในแนวปรมัตถธรรมแล้ว จะไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนเลยมีแต่สภาวะธรรม คือ ชั้น ธาตุ อายตนะ ที่เป็นไป อาศัยกันเกิดดับอยู่เนื่องนิรันดร์ ชั้นทั้ง ๕ นี้ เป็นอารมณ์ (Object) ของอุปาทาน ๔ เรียกว่าอุปาทานชั้น ๕^{๘๒} เป็นที่ตั้งของอุปาทาน คือ กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สีสัพพตูปาทาน และ อัตตวาทุปาทาน ซึ่งมีต้นเหตุเป็นเหตุ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา เป็นสมุทัย เหตุแห่งทุกข์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สภาวะของชั้น ๕ เป็นตัวทุกข์ อันมีต้นเหตุเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์”^{๘๓} ความยึดมั่น หรือ อุปาทานชั้น ๕ เป็นบทรูปของความทุกข์ทั้งปวงในพระพุทธศาสนา ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย นี่คือ ทุกขอรียสัจ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักก็เป็นทุกข์ ปราณาสังขใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นอย่างทุกข์ โดยย่ออุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์”^{๘๔} จะสังเกตเห็นว่าคำว่า “ชั้น” ในที่นี้มี “อุปาทาน” นำหน้าด้วยสิ่งที่ควรศึกษาในที่นี้ คือคำว่า “ชั้น” กับ “อุปาทานชั้น” ซึ่งขอพิจารณาตามพุทธพจน์ต่อไปนี้^{๘๕}

“ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงชั้น ๕ และอุปาทานชั้น ๕ เธอทั้งหลายจงฟัง”

“ชั้น ๕ เป็นไฉน รูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ อันใดอันหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในก็ตาม ภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม ทราบก็ตาม ละเอียดก็ตาม ประณีตก็ตาม ไกลหรือใกล้ก็ตาม... เหล่านี้ เรียกว่า ชั้น ๕”

^{๘๑} สุจินต์ บริหารวนเขตต์, **ปรมัตถธรรมสังเขป**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๓๐๗.

^{๘๒} พระคันธสาราภิวังศ์ แปล, **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท ๒๕๔๖), หน้า ๖๗๘.

^{๘๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๑/๔๔, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๖-๙๐/ ๙๖-๑๐๓.

^{๘๔} วินย. (ไทย) ๔/๑๔/๑๘.

^{๘๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖),

“อุปาทานชั้น ๕ เป็นโฉน รูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ อันใดอันหนึ่งทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในก็ตาม ภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม ทราบก็ตามละเอียดก็ตาม ประณีตก็ตาม ไกลหรือใกล้ก็ตาม ที่ประกอบด้วยอาสวะ เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน... เหล่านี้ เรียกว่าอุปาทานชั้น ๕ ” ^{๘๖}

“ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมทั้งหลายซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน และตัวอุปาทาน เธอทั้งหลายจงฟัง”

“รูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ คือธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน

ฉันทราคะ(ความชอบใจจนติด หรืออยากอย่างแรงจนยึดติด) ในรูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร...วิญญาณ นั้นคือ อุปาทานใน (สิ่ง) นั้น ๆ” ^{๘๗} จะสังเกตเห็นว่า ในพุทธพจน์นี้มีคำว่า “ธรรมทั้งหลาย ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน และตัวอุปาทาน” ซึ่งแยกจากกัน ชั้นทั้ง ๕ มีสามัญลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นสังขารธรรมอาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่ง มีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปในที่สุด ไม่ได้อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของใคร เป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อลักษณะความจริงของชั้น ๕ เป็นอย่างนี้ เมื่อบุคคลใดเกิดยึดมั่นเห็นผิด (ทิฏฐุปาทาน) จากความเป็นจริงว่า ชั้นทั้ง ๕ เป็นของมีอยู่อย่างเที่ยงแท้ (นิจจัง) เป็นของน่ายึดติดเพติดเพลินยินดี (กามุปาทาน) เป็นอัตตาตัวตนจริง ๆ (อัตตวาทุปาทาน) บุคคลนั้นก็จะประสบความทุกข์ตามมามากมายเพราะธรรมชาติของสังขารธรรมทั้งหลาย ย่อมไม่เป็นไปตามอำนาจความอยาก หรือคำอ้อนวอนวิงวอนขอ (สลิพพุตปาทาน) ของผู้ใดเลยเพราะสังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ^{๘๘} อย่างที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนภิกษุทั้งหลายที่เมืองสาวัตถีว่า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น” ^{๘๙}

“ภิกษุทั้งหลาย เวทนาไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ภิกษุทั้งหลาย สัญญาไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

^{๘๖} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๙๕-๙๖/๕๘-๖๐.

^{๘๗} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๐๙/๒๐๒.

^{๘๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๗๐.

^{๘๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๓/๓๕.

ภิกษุทั้งหลาย สังขารไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนด หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากรูปธาตุก็เป็นจิตที่หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากเวทนาธาตุ ก็เป็นจิตที่หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากสัญญาธาตุ ก็เป็นจิตที่หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากสังขารธาตุ ก็เป็นจิตที่หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนดจากวิญญาณธาตุ ก็เป็นจิตที่หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น เพราะหลุดพ้นจึงตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นจึงสันโดษ เพราะสันโดษจึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้งย่อมดับไปเอง ภิกษุนี้รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”^{๙๐}

๒.๑.๔ สรุปแนวคิดเกี่ยวกับอุปาทาน และธรรมที่เกี่ยวข้อง

อุปาทาน หมายถึง การยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส ความยึดติดอันเนื่องมาจากตัณหา แบ่งออกได้เป็น ๔ อย่าง คือ

๑. กามอุปาทาน ได้แก่ ความยึดมั่นในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ กระทบทางอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งได้จัดเป็นคู่ ๆ ความยึดมั่นในกามนี้ แบ่งออกได้เป็น ๒ คือ กิเลสกาม และวัตถุกาม

๒. ทิณรูปอุปาทาน ได้แก่ ความยึดมั่นในทิณฐิ ความเห็น หรือหลักคำสอนของลัทธิต่าง ๆ อย่างแน่นแฟ้น โดยไม่ถูกต้องตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา

๓. สิลัพพอุปาทาน ได้แก่ ความยึดมั่นในข้อวัตรปฏิบัติ หรือศีลพรต ข้อประเพณีหรือพิธีกรรมต่าง ๆ ที่มกมาย ไม่ได้เป็นไปตามความรู้ความเข้าใจในหลักของเหตุและผล ในปัจจุบันนี้ลัทธิ

^{๙๐} ส.ช. (ไทย) ๙/๔๕/๖๓-๖๔.

ประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรมต่าง ๆ ที่ไม่ถูกต้องตามหลักของเหตุและผลยังมีปรากฏให้เห็นอยู่หลากหลาย

๔. อัตตวาทุปาทาน ได้แก่ ความยึดมั่นว่าเป็นตัวตน ว่ามีอยู่จริง เทียงแท้ หรือ จักขาดสูญ โดยความเป็นจริงแล้ว คำว่าตัวตนเป็นแต่เพียงบัญญัติ คือ คำที่ใช้เรียกชื่อของขั้นทั้งหลายที่มาประชุมกันเท่านั้น ซึ่งเป็นความเห็นผิดจากความเป็นจริง เพราะความจริงแล้ว ขั้นทั้ง ๕ มีสภาวะธรรมเป็นของตนเอง เป็นสังขารธรรม คือ ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้นมาเป็นเหตุเป็นปัจจัยต่อกัน อิงอาศัยกัน จึงเป็นที่อาศัยให้บัญญัติเรียกว่าเป็นตัวตน ในขณะที่ทฤษฎียึดถือว่าเป็นตัวตน ทั้งที่ความเป็นจริงแล้ว ตัวตนที่ว่านั้นก็ถูกบัญญัติขึ้นจากขั้นทั้ง ๕ นั้นเองจึงเป็นเหตุให้ค้นหาที่อยากจะทำให้มีตัวเราคงอยู่ตลอดไป เมื่อประสบกับภาวะแห่งความสุขทางกาย หรือทางใจ ก็อยากจะทำให้ความสุขนั้นคงอยู่ตลอดไป (ภวตัณหา) และเมื่อประสบกับความทุกข์ทางกาย หรือทางใจ ก็อยากจะทำให้ความทุกข์นั้นพ้นไปเสีย (วิภวตัณหา) ธรรมทั้งหลายไม่ได้อยู่ภายใต้อำนาจบังคับบัญชาของใครเลย แต่เพราะธรรมทั้งปวงนั้นเป็นอนัตตา จึงไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ตามที่ทฤษฎีที่เชื่อว่ามีตัวตน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อัตตวาทุปาทาน นั่นเอง

อุปาทาน มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับหลักคำสอนอื่น ๆ ที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ในลักษณะดังนี้คือ

สัมพันธ์กับ หลักปฏิจสุมุปาบท ในฐานะที่ต้องเป็นไปตามกฎของเหตุปัจจัย เป็นเหตุและผลต่อกัน อาศัยกันและกันเกิดขึ้นเป็นไป อุปาทาน เป็นหนึ่งในองค์ของหลักปฏิจสุมุปาบทและเป็นเหตุให้เกิดภพ อุปาทาน เป็นปฏิจสุมุปบันธรรม หรือผลของตัณหา ตัณหาก็คือปฏิจสุมุปาบทธรรม หรือเหตุของอุปาทาน และอุปาทานเองก็เป็นปฏิจสุมุปาบทธรรม หรือเหตุให้เกิดภพด้วย เมื่ออธิบายปฏิจสุมุปาบทแบบอัทธา หรือกาล ๓ คือ อดีตกาล ปัจจุบันกาลและอนาคตกาล อุปาทานจัดอยู่ในปัจจุบันกาล หากอธิบายปฏิจสุมุปาบทตามนัยแห่งสังคหะหรือสังเขป ๔ คือ จัดเหตุและผลไปใน อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ได้แก่ อดีตเหตุ ปัจจุบันผล คู่หนึ่งปัจจุบันเหตุ อนาคตผล อีกคู่หนึ่งอุปาทานจัดอยู่ในปัจจุบันเหตุ ร่วมกับตัณหา และภพ หากอธิบายปฏิจสุมุปาบทตามนัยแห่งอาการ ๒๐ คือ จัดองค์ของปฏิจสุมุปาบทลงในเหตุและผล ที่เป็นไปในอดีตปัจจุบัน และอนาคต ได้แก่ อดีตเหตุ ๕ ปัจจุบันผล ๕ ปัจจุบันเหตุ ๕ อนาคตผล ๕ อุปาทานจัดเป็นเหตุ ร่วมกับ อวิชชา สังขาร ตัณหา และภพ ที่เป็นไปในกาล ๒ คือ อดีตเหตุ และ ปัจจุบันเหตุ ต่างกันเพียงช่วงของเวลาเท่านั้น อีกนัยหนึ่ง คือการอธิบายปฏิจสุมุปาบทตามนัยแห่งวิภูษะ ๓ คือการอธิบายปฏิจสุมุปาบทเป็นวงจร หรือ ไตรวิภูษ (วน ๓) เป็นการจัดองค์ของปฏิจสุมุปาบทลงในแต่ละข้อคือ วงจรของกิเลส กรรม และวิบาก อุปาทาน จัดว่าเป็นกิเลสวิภูษะ ซึ่งหมุนไปสู่กรรมวิภูษะ คือ ภพ (กรรมภพ) เพื่อนำไปสู่วิบากวิภูษะ คือ ผลของกรรม ได้แก่ วิญญูณ นามรูปสฬายตนะ ผัสสะ และเวทนา

สัมพันธ์กับหลักไตรลักษณ์ ในฐานะต้องเป็นไปตามสามัญญลักษณะ คือ ลักษณะทั่วไปของสังขารธรรมทั้งปวง คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มิใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน อุปาทาน คือตัวกิเลสที่เข้าไปยึดมั่นในธรรมทั้งหลายทั้งปวง ด้วยความเห็นผิดจากความเป็นจริง เห็นคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงของสังขารธรรมที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ เรียกว่าวิปลาส คือ ความเห็นคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง

สัมพันธ์กับหลักอริสัจ ๔ ในฐานะที่เป็นสมุทัยให้ทุกข์เกิด อริยสัจ คือความจริงที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ และเป็นหลักธรรมครอบคลุมหลักธรรมอื่น ๆ ทั้งหมดในพระพุทธศาสนาในอริยสัจ ๔ นี้ อุปาทาน มีความสัมพันธ์ในฐานะที่เป็นตัวกิเลสเข้าไปยึดมั่นในขั้นทั้ง ๕ ว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน ซึ่งทำให้ผู้ที่เข้าไปยึดมั่นนั้นประสบความทุกข์นานับประการ ตามหลักแห่งเหตุปัจจัยหรือหลักปฏิจazzสมุปบาท สายสมุทัยวาร อุปาทานจัดว่าเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อันเนื่องมาจากตัณหา

สัมพันธ์กับหลักขั้น ๕ ในฐานะที่เป็นอุปาทานขั้น หมายถึงที่ตั้งแห่งความยึดมั่นขั้น หมายถึงกลุ่ม หรือกองของรูปธรรมนามธรรม ได้แก่ รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น วิญญาณขั้น ซึ่งมาประชุมอาศัยกัน อยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ความไม่ใช่ตัวตน ไม่ได้เป็นไปตามอำนาจการควบคุมบังคับบัญชาของใคร เป็นไปตามกฎของธรรมชาติล้วนๆ เมื่อขาดปัญญา คือ ความรู้แจ้งตามความเป็นจริงตามพระสัจธรรม จึงทำให้เข้าใจผิดยึดมั่น (อุปาทาน) ว่าขั้นทั้ง ๕ เป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นมา ทั้งที่ความจริงแล้วก็คือ นาม และรูป ที่ประชุมอาศัยกันทำหน้าที่แต่ละอย่างต่าง ๆ กันไป จึงทำให้ดูเหมือนกับว่ามิ คน สัตว์ สิ่งต่าง ๆ จริง ๆ จากความเข้าใจผิดนี้ ทำให้เกิดทุกข์แก่ผู้ยึดมั่น อันได้แก่ชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้และแสดงพระธรรมตามความเป็นจริง เพื่อให้สัตว์ทั้งหลายคลายจากความยึดมั่นถือมั่นนี้และเข้าถึงความสุข ความปลอดภัยโปร่งโล่งเบาปราศจากทุกข์ทั้งมวล เป็นความสุขสงบอันประณีตสูงสุดในพระพุทธศาสนาแล้วคือ นิพพาน

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับสัมมาทิฐิ และธรรมที่เกี่ยวข้อง

การปล่อยวาง หมายถึง การไม่ยึดติด การละอุปาทานได้ เนื่องจากการมีความเห็นที่ถูกต้อง ในพุทธศาสนาเรียกว่า “สัมมาทิฐิ” ผู้วิจัยจึงทำการศึกษาวิเคราะห์สัมมาทิฐิในเรื่องของความหมาย ประเภท ความสัมพันธ์ระหว่างโลกีย์กับโลกุตตร และหมวดธรรมที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๒.๒.๑ ความหมายของสัมมาทิฐิ

คำว่า สัมมาทิฐิ ประกอบมาจากคำ ๒ คำ คือ สัมมา แปลว่า ชอบ ดี ถูกต้อง ทิฐิ แปลว่า ความเห็น ลัทธิ ทฤษฎี ทศนะ ดังนั้น สัมมาทิฐิจึงแปลว่า ความเห็นถูกต้อง หรือความเข้าใจถูก ในพระสูตรตันตปิฎกให้ความหมายคำว่าสัมมาทิฐิไว้ว่า สัมมาทิฐิ ได้แก่ ความเห็นถูก เช่น เห็นว่ากรรมดีกรรมชั่วมี ผลของบาปบุญมี เป็นต้น^{๙๑}

คำว่า สัมมาทิฐิ คือ ความรู้ในทุกข์ (ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ) สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติ ที่ให้ถึงความดับทุกข์) นี้เรียกว่าสัมมาทิฐิ สัมมาทิฐิเป็นหัวหน้า เมื่อมีสัมมาทิฐิ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์กับสัมมาสังกัปปะที่พอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสังกัปปะก่อให้เกิดความสัมพันธ์กับสัมมาวาจาที่พอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาวาจาก่อให้เกิดความสัมพันธ์กับสัมมากัมมันตะที่พอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมากัมมันตะก่อให้เกิดความสัมพันธ์กับสัมมาอาชีวะที่พอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาอาชีวะก่อให้เกิดความสัมพันธ์กับสัมมาวายามะที่พอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาวายามะก่อให้เกิดความสัมพันธ์กับสัมมาสติ

^{๙๑} ม.ม. (ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๔.

ที่พอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสติก่อให้เกิดความสัมพันธ์กับสัมมาสมาธิที่พอเหมาะได้ ผู้ที่มีสัมมาทวิฐานที่ตั้งไว้ถูก มีมรรคาวนาที่ตั้งไว้ถูก ย่อมทำลายอวิชชาที่ครอบงำอยู่ให้สิ้นไป ให้วิชาเกิดขึ้น ทำนิพพานให้แจ้ง เพราะตั้งทวิฐานไว้ถูกแล้ว ฉะนั้น^{๙๒}

สัมมาทวิฐานเป็นอุบายวิธีสังเกตความเห็นภายในใจว่า ความเห็นอย่างไรเป็นสัมมาทวิฐาน ที่ถูกต้องชอบธรรม ความเห็นอย่างไรเป็นมิจฉาทวิฐานที่ผิดไปจากหลักความเป็นจริง ความเห็นถูกและความเห็นผิดนี้ต้องมีสติปัญญาที่ดี มีเหตุผลจึงจะรู้ได้ ถ้าสติปัญญาไม่ดีและขาดเหตุผลก็ยากที่จะรู้และเข้าใจว่าความเห็นนั้นถูกต้องทั้งหมด ถึงจะมีนักปราชญ์หรือผู้รู้ทั้งหลายบอกว่าความเห็นอย่างนี้ผิดก็ตาม แต่ก็ยังไม่ยอมรับในเหตุผลที่บุคคลอื่นชี้แนะ มีแต่ความเชื่อมั่นอย่างฝังใจในความเห็นของตนเองว่าถูกต้องทั้งหมด ถ้าเป็นอย่างนี้ก็เป็นเรื่องยากที่จะแก้ไข เพราะไม่สามารถที่จะแก้ไขได้เลยตลอดจนตัวตาย การพิจารณาสัมมาทวิฐานเป็นวิธีแก้ความเห็นที่เป็นมิจฉาทวิฐานความผิดจากใจให้หมดไป เป็นการเริ่มต้นในการวางรากฐานของชีวิตไว้ได้อย่างถูกต้องแล้ว อันดับต่อไป การดำรงชีวิตอยู่ในสังคมก็จะดำเนินไปในทางที่ถูกต้อง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นธรรมารมณ์ที่ไม่เที่ยงนั้นแล้วไม่เที่ยง ความเห็นของภิกษุนั้นเป็นสัมมาทวิฐาน เมื่อเห็นชอบก็ย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความเพิลิตเพลินจึงสิ้นราคะ เพราะสิ้นทั้งความเพิลิตเพลินและราคะ เรียกว่าจิตหลุดพ้นดีแล้วเป็นสัมมาทวิฐาน ฉะนั้น”^{๙๓}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้คำจำกัดความคำว่าสัมมาทวิฐานไว้ว่า “สัมมาทวิฐาน คือ ความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม เช่น ความรู้ในอริยสัจ ๔ หรือเห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้กุศลและอกุศลมูล กับกุศลและอกุศลมูล หรือปฏิจลสมุปบาทได้อย่างถูกต้อง นำไปสู่ ความพ้นทุกข์”^{๙๔} สัมมาทวิฐานที่เป็นอริยมรรค ๘ หมายถึง ความเห็นในอริยสัจ คือ เห็นทุกข์ เห็นสมุทัย เห็นนิโรธ เห็นมรรค สัมมาทวิฐานที่เป็นมโนสุจริต หมายถึง ความเห็นถูกต้อง ๑๐ อย่าง คือ เห็นว่าการให้ทานมีผลจริง การบูชามีผลจริง การเคารพบูชามีผลจริง ผลวิบากของกรรมดี กรรมชั่วมีจริง โลกนี้มีจริง โลกหน้ามีจริง คุณของมารดา มีจริง คุณของบิดามีจริง พวกโอปปาติกะ (พวกเกิดทันที เช่น เทวดา ฯลฯ) มีจริง สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบจนบรรลุ มรรค ผล นิพพาน รู้แจ้งเห็นจริงด้วยตนเองและสอนให้ผู้อื่นรู้ตามได้ด้วยมีจริง^{๙๕}

พระมหาสมบุญ วุฒิกโร ได้กล่าวถึงความเห็นความเชื่อ หรือ “ทวิฐาน” ถือว่ามีบทบาทสำคัญมากในฐานะเป็นแกนกลาง หรือรากฐานแห่งการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิต และสังคมมนุษย์ทั้งหมด การศึกษาเรื่องบทบาทและความสำคัญของทวิฐานจึงเท่ากับว่าเป็นการย้อนกลับไปหารากฐานของชีวิตและสังคม หรือถ้ามองในแง่ของกระบวนการแก้ปัญหาของการศึกษาเรื่องทวิฐาน ก็คือการเจาะเข้าไปหารากเหง้าหรือต้นตอของปัญหานั้นเอง กล่าวเฉพาะการพัฒนาชีวิตทั้งหมด การสร้าง

^{๙๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๙/๑๐-๑๔.

^{๙๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๕๓/๑๕๓-๑๕๔.

^{๙๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑๕.

^{๙๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ปธ. ๙.ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ขุดคำวัด**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๐๐.

ตึกสูง ๆ ย่อมต้องการฐานรากที่ลึก และแข็งแกร่งฉนั้นใด การพัฒนาชีวิตเพื่อเข้าสู่การหลุดพ้นย่อมต้องการฐานราก คือสัมมาทิฐิฉนั้น^{๙๖}

สัมมาทิฐิคือ ความเห็น ความเข้าใจ หรือทัศนคติของคนเรานั้นย่อมมีความสำคัญอย่างมาก เพราะเป็นพื้นฐานของพฤติกรรมทุกอย่าง ด้วยว่าเมื่อเป็นสัมมาทิฐิแล้ว (ความเห็นถูกต้อง) สัมมาสังกัปปะ (ความคิดถูกต้อง) สัมมาวาจา (การพูดถูกต้อง) สัมมากัมมันตะ (การกระทำถูกต้อง) สัมมาอาชีวะ (อาชีพถูกต้อง) สัมมาวายามะ (เพียรพยายามในทางที่ถูกต้อง) สัมมาสติ (ระลึกถูกต้อง) สัมมาสมาธิ (ตั้งใจไว้ถูกต้อง) สัมมาญาณ (ความรู้ถูกต้อง) สัมมาวิมุตติ (ความหลุดพ้นถูกต้อง) ย่อมเกิดขึ้นตามมา สัมมันตะคือความเป็นแห่งธรรมที่ถูกต้อง เหล่านี้ทั้งหมดชื่อว่าป็นสัทธรรม และเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ นำมาซึ่งความดีงามและความเจริญรุ่งเรืองเพียงอย่างเดียว^{๙๗}

ฉนั้น จะเห็นได้ว่า เพราะอาศัยความเห็นถูกต้องเพียงอย่างเดียว พฤติกรรมที่ดีงาม เช่น ความคิด การพูด และการกระทำที่ถูกต้อง เป็นต้น ย่อมเกิดขึ้น และเป็นหนทางแห่งการบรรลุโลกุตตรธรรม กล่าวคือ มรรค ผล นิพพาน ด้วยเหตุนี้สัมมาทิฐิจึงชื่อว่าป็นพื้นฐานแห่งความเกิดขึ้นแห่งความดีงามหรือกุศลธรรมทั้งหลาย และเป็นบ่อเกิดแห่งธรรมทั้งมวล ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น เหมือนสัมมาทิฐิ^{๙๘} (ความเห็นชอบ) เมื่อเป็นสัมมาทิฐิ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็ไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น^{๙๙} เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ก็ไม่เกิด หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เสื่อมไปเหมือนสัมมาทิฐินี้ เมื่อเป็นสัมมาทิฐิ อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ก็ไม่เกิด และที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป^{๑๐๐} เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็ไปเพื่อความเจริญยิ่งขึ้นเหมือนโยนิโสมนสิการ เมื่อมนสิการโดยแยบคาย สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้น^{๑๐๑}

ตามนัยพุทธพจน์ที่กล่าวข้างต้นชี้ให้เห็นว่า ความเห็นถูกต้อง ความเข้าใจถูกต้องเป็นรากเหง้าหรือบ่อเกิดของกุศลหรือความดีงามทุกประการ เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้นแล้วย่อมมีสุคติโลกสวรรค์เป็นเบื้องหน้าหลังจากตายแล้ว และเป็นไปเพื่อความ สุข ความเจริญในชีวิต ดังพุทธพจน์ที่ว่า

^{๙๖} พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทและความสำคัญของสัมมาทิฐิในการพัฒนาชีวิตตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาในพระสูตรต้นตปิฎก” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑.

^{๙๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑ /๒, อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑๓ – ๑๑๔/๒๕๘ – ๒๖๐, พ.ธ. (ไทย) ๓๑/๒๓/๓๓, พ.ป.อ. (บาลี) ๑/๒๓/ ๑๒๙, ๓๑.

^{๙๘} สัมมาทิฐิในที่นี้ หมายถึง สัมมาทิฐิ ๕ ประการ คือ (๑) กัมมัสสกตสัมมาทิฐิ (เห็นถูกต้องว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน) (๒) ฆานสัมมาทิฐิ (เห็นถูกต้องในชั้นฆาน) (๓) วิปัสสนาสัมมาทิฐิ (เห็นถูกต้องในชั้นวิปัสสนา) (๔) มัคคสัมมาทิฐิ (เห็นถูกต้องในชั้นมรรค) และ (๕) ผลสัมมาทิฐิ (เห็นถูกต้องในชั้นผล), อภ.ปญ. จก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๔/๔๘.

^{๙๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๕ – ๔๓๖, อภ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๙๙/๓๘.

^{๑๐๐} อภ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๐๑/๓๘.

^{๑๐๑} อภ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๐๓ /๓๘.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้เหล่าสัตว์หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เหมือนสัมมาทิฐินี้ เหล่าสัตว์ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ หลังจากตายแล้วย่อมไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๑๐๒} เพราะกายกรรมที่ถือปฏิบัติให้บริบูรณ์ตามสมควรแก่ทิฐิ วาจากรรมที่ถือปฏิบัติให้บริบูรณ์ตามสมควรแก่ทิฐิ มโนกรรม ที่ถือปฏิบัติให้บริบูรณ์ตามสมควรแก่ทิฐิ เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจ และสังขารทั้งหลายของบุคคลผู้เป็นสัมมาทิฐิ ธรรมทั้งหมดย่อมเป็นไปเพื่อผลที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เกื้อกูล เป็นสุข ข้อนี้นี้เป็นเพราะความเห็นดีงาม เปรียบเสมือนพันธุ์อ้อย พันธุ์ข้าวสาลี หรือเมล็ดจันทน์ที่บุคคลเพาะไว้ในดินชุ่มชื้น รสดีและน้ำที่มันคุดซบเอาไว้ทั้งหมดย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นของหวาน น่ารออร่อย น่าชื่นใจ เพราะพันธุ์อ้อยเป็นต้น เป็นพืชพันธุ์ดี^{๑๐๓}

บุคคลผู้เป็นสัมมาทิฐิชักชวนผู้อื่นให้เป็นสัมมาทิฐิ เป็นผู้มีความพอใจความเป็นสัมมาทิฐิ และสรรเสริญความเป็นสัมมาทิฐิ^{๑๐๔} นั้น ชื่อว่าเป็นสัตบุรุษ เป็นกัลยาณมิตร และเป็นผู้ควรแก่การคบหา เพราะจะเป็นเหตุนำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้าในชีวิต ทุกประการ

๒.๒.๒ ประเภทของสัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิคือ ความเห็นถูก ในทางพระพุทธศาสนานั้น ถือเป็นคำที่เป็นฝ่ายกุศลคือ ดีงาม หรือทางบวก^{๑๐๕} หมายถึง ความเห็นที่ดีและถูกต้อง โดยมุ่งหมายเอาทิฐิ ๒ อย่าง คือความเห็นชอบที่ยังนับเนื่องอยู่ในโลก (โลกียะ) และความเห็นชอบที่พ้นไปจากโลก (โลกุตตระ) ดังนั้นผู้วิจัยได้ศึกษาและพบว่ามีการแบ่งประเภทของสัมมาทิฐิเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) โลกียสัมมาทิฐิ และ ๒) โลกุตตรสัมมาทิฐิ ดังนี้

๑) โลกียสัมมาทิฐิ

โลกียสัมมาทิฐิ หมายถึง ความเห็นชอบระดับโลกีย์ ที่เนื่องอยู่ในกระแสโลก โดยยังเป็นไปตามธรรมนองคลองธรรมอันดีงามในสังคม และสอดคล้องกับหลักศีลธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่จำเป็นต้องมีในระดับพื้นฐาน เป็นการจงใจให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำให้ตนและสังคมอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ” ดังพุทธพจน์ที่ว่า

สัมมาทิฐิ ที่ยังมีอาสวะเป็นส่วนแห่งบุญให้ผลคืออุปปีเป็นอย่างไรคือความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเซ่นสรวงที่เซ่นสรวงแล้วมีผล วิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมีโลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็มีอยู่ในโลก^{๑๐๖}

^{๑๐๒} อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๐๔/๓๙.

^{๑๐๓} อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๐๗/๓๙, อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๔/๒๔๖.

^{๑๐๔} อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๒๔/๓๗๘.

^{๑๐๕} พระมหาโมคคัลลานะ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, แปลและเรียบเรียงโดย พระมหาสมปอง มุทิโต,

หน้า ๙๕๓.

^{๑๐๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๗/๑๘๑.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้แสดงทัศนะของโลภียสัมมาทิฐิว่า มีความยึดหยุ่นสูงมาก ทำให้จริยธรรมระดับโลกียะ ไม่หยุดนิ่ง สามารถเข้ากับทุกสภาพแวดล้อมทางสังคมและกาลสมัย ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ว่า

โลภียสัมมาทิฐิในพระพุทธศาสนามีความยึดหยุ่นสูงมาก... ทำให้มีโลกทัศน์ที่เปิดกว้าง ไม่ผูกตัวเองอยู่กับคำสอนของศาสนาแต่เพียงอย่างเดียว พร้อมทั้งจะเปิดรับแนวคิดคำสอนใด ๆ ก็ได้ ที่เห็นว่าไม่ขัดแย้งกับหลักการของพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นคำสอนของนักปราชญ์ ผู้รู้ หรือศาสดาองค์อื่น ๆ ตลอดถึงขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมอันดีงาม ที่สังคมจัดวางขึ้น^{๑๐๗}

โลภียสัมมาทิฐิมีการแบ่งขอบเขต ตามที่พระพุทธโฆसाจารย์ ได้นิยามไว้ในคัมภีร์ปปัญจสูทนี อรรถกถาขณิกนิมิตตานิยาม^{๑๐๘} เป็น ๒ ระดับ คือ ๑. กัมมัสสกตาญาณ และ ๒. สัจจานุโลมิกญาณ ดังนี้

๑. กัมมัสสกตาญาณ ญาณที่เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบ เสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน^{๑๐๙} หมายถึงสัมมาทิฐิ ๑๐^{๑๑๐} หมายถึงความรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน หรือรู้ว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่ง กล่าวคือ รู้หรือเชื่อว่า พฤติกรรมและผลสืบเนื่องจากพฤติกรรมทั้งหลายของมนุษย์เป็นไปตามกฎธรรมดาของความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย เป็นความรู้ที่พอรู้จักแยกแยะว่าอันใดเป็นกรรมของตนหรือไม่ เป็นความรู้ระดับที่ทำให้รู้จักรับผิดชอบการกระทำของตน ที่ชาวไทยพุทธมักเรียกกันว่า กัมมัสสกตาศรัทธา เป็นสัมมาทิฐิระดับธรรมจริยา หรือกุศลกรรมบถ เป็นประโยชน์หรือจุดหมายชีวิตระดับทิฐิธัมมิกัตถะ และสัมปรายิกัตถะ แต่เป็นพื้นฐานของปรมัตถ์ต่อไป^{๑๑๑} สัมมาทิฐิระดับความเชื่อในกฎแห่งกรรมนี้ ถือว่าเป็นความรู้ความเชื่อในระดับค่านิยมพื้นฐานที่สำคัญ เป็นความรับผิดชอบและความไฝ่ผลสำเร็จที่เกิดจากการกระทำ จากความเพียรพยายาม ความสามารถ และสติปัญญาของตนเอง สัมมาทิฐิระดับนี้ ไม่ได้จำกัดกรอบอยู่เฉพาะในหมู่ของชาวพุทธเท่านั้น แม้ความเห็นความเชื่อของคนนอกศาสนา (พาทริกชน) หรือระบบคุณค่าใด ๆ ก็ตามที่มีอยู่ในสังคม ถ้าเป็นความเชื่อว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรม ก็ถือว่าเป็นสัมมาทิฐิเหมือนกัน จะเห็นได้ว่าถ้ายึดเกณฑ์นี้เป็นมาตรฐาน ก็แสดงว่า ความเห็นความเชื่อที่เป็นสัมมาทิฐิ ไม่ได้ผูกขาดเฉพาะในพุทธศาสนาเท่านั้น อาจจะมีอยู่ในกลุ่มชนทั่วทุกมุมโลกก็ได้ แม้ว่าเขาเหล่านั้นจะไม่เคยรู้จักพุทธศาสนาเลยก็ตาม

^{๑๐๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๓๗.

^{๑๐๘} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๘๙/๒๐๙.

^{๑๐๙} ช.ม.(ไทย) ๗/๒๙/๒๒๔.

^{๑๑๐} อภ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๙๓/๕๐๙.

^{๑๑๑} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๖๔๓-๖๔๔ และ ๗๓๘.

อย่างไรก็ตามสัมมาทิฐิระดับกัมมัตสกตญาณก็เป็นมาตรฐานชี้วัดความเป็นชาวพุทธว่า หากมนุษย์มีความรู้ทางวิชาการอย่างสูง แต่ไม่รู้บาปบุญ คุณโทษ ก็ยังไม่เป็นสัมมาทิฐิ เป็นได้เพียง ปัญหาระดับสุดมยปัญญาเท่านั้น ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) มองว่า

“เมื่อขัดหลักกรรมซึ่งเป็นพื้นฐานของพระพุทธศาสนา ก็ถือว่าหลุดจากพระพุทธศาสนา และสูญเสียความเป็นชาวพุทธ ดังนั้น ชาวพุทธทุกคนไม่ว่าจะเป็นผู้ที่คิดจะเข้าถึงจุดหมายสูงสุด หรือยังไม่คิดก็ตาม ย่อมไม่ควรหยุดอยู่เพียงสัมมาทิฐิระดับนี้ ควรจะพยายามฝึกฝน อบรม และพัฒนาปัญญา เพื่อก้าวต่อไปสู่สัจจญาณโลกิกญาณ เพราะจะช่วยบรรเทาความโลภ โกรธ หลงให้เบาบางลง ทำให้จิตผ่องใส รู้จักวางท่าทีต่อโลกและชีวิตดีขึ้น มีความสุขมากขึ้น เป็นวิธี ลดการเบียดเบียนแย่งชิง และความทุกข์ความเดือดร้อนของโลกที่ได้ผลยิ่งกว่าระดับศีลธรรม ทั้งเป็นผลดีแก่ตนเอง และสังคมอย่างยิ่งอีกด้วย”^{๑๑๒}

“เมื่อขัดหลักกรรม ก็ถือว่าหลุดออกจากพระพุทธศาสนา และสูญเสียความเป็นชาวพุทธ หลักกรรมนี้ เป็นหลักการพื้นฐานของพระพุทธศาสนา”^{๑๑๓}

แม้สัมมาทิฐิระดับโลกิยะนี้ จะยังท่องเทียวอยู่ในสังสารวัฏ ไม่สามารถนำไปสู่ความหลุดพ้นจากกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง แต่พระพุทธศาสนาก็มองรับว่าเป็นความเชื่อระดับพื้นฐานที่จำเป็น เพราะเป็นเครื่องจูงใจให้คนตั้งอยู่ในศีลธรรม รู้จักละอายชั่วกลัวบาป และทำให้สังคมสู่สันติสุข

๒. สัจจญาณโลกิกญาณ ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ ญาณอันคล้อยต่อการตรัสรู้ อริยสัจย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป^{๑๑๔} เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ^{๑๑๕} หมายถึง ญาณอันเคลื่อนไปสู่การรู้แจ้งเห็นจริงตามหลักอริยสัจ ๔ เป็นญาณที่ยังอยู่ในระดับโลกิยะ ซึ่งเป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ การที่ท่านใช้คำว่า “อนุโลม” เป็นการบ่งบอกว่า เป็นความรู้ที่ยังเข้าไม่ถึงตัวสัจธรรมที่แท้จริง เป็นแต่เพียงความโน้มเอียง หรือความรู้ที่อยู่ในครรลองแห่งสัจธรรมเท่านั้น บางครั้งเรียก “วิปัสสนาสัมมาทิฐิ” โดยถือว่าเป็นโลกิยสัมมาทิฐิระดับสูง ใช้สำหรับชี้วัดความรู้ความเข้าใจ ของผู้ที่อยู่ระหว่างเจริญวิปัสสนา ถ้าเป็นความรู้ที่อนุโลมต่อการที่จะรู้ความจริงตามหลักอริยสัจ ๔ หรือมุ่งตรงต่อหลักปรมัตถ์ จึงจะได้ชื่อว่าเป็นสัมมาทิฐิ แต่ถ้าเป็นวิปัสสนาแล้วออกนอกกลุ่มนอกทาง ไม่น้อมสู่การรู้แจ้งในหลักอริยสัจ ก็ไม่ถือว่าเป็นสัมมาทิฐิ คัมภีร์อรรถกถาย้ำว่า “สัจจญาณโลกิกญาณ” มีได้เฉพาะผู้ปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนาเท่านั้น^{๑๑๖}

^{๑๑๒} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๔๓-๖๔๔.

^{๑๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), สถานการณ์พุทธศาสนา พลิกหายนะเป็นพัฒนา (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศาสนา, ๒๕๓๖), หน้า ๓๔.

^{๑๑๔} พุ.ม.(ไทย) ๗/๒๙/๒๒๔.

^{๑๑๕} อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๙๓/๕๐๙.

^{๑๑๖} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๘๙/๒๐๙.

๒) โลกุตตรสัมมาทิฐิ

ความรู้ความเข้าใจในสังขธรรมที่แน่นอนตายตัวอยู่เหนือกาลเวลาและสถานที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า “...ไม่ขึ้นต่ออิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นเรื่องของกฎธรรมชาติโดยแท้ ซึ่งมีสภาวะและธรรมดาเหมือนกันทุกถิ่นฐาน ทุกกาลสมัย โดยนัยนี้สัมมาทิฐิระดับนี้จึงมีลักษณะเป็นกุตตระ...”^{๑๑๗}

“โลกุตตรสัมมาทิฐิ” หมายถึง ความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องตามอย่างที่เป็นจริง หรือความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริงตามสภาวะของธรรมชาติ ซึ่งเป็นความรู้ในระดับที่เหนือกระแสโลก เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สัมมาทิฐิอันเป็นอริยะ” หรือ “สัมมาทิฐิที่ไม่มีอาสวะ” ดังพุทธพจน์ที่ว่า

สัมมาทิฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค เป็นอย่างไร คือ องค์แห่งมรรค ข้อสัมมาทิฐิ ที่เป็นตัวปัญญา ปัญญาบริสุทธิ์ ปัญญา-พละ ฌัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ของ ภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญองค์แห่ง มรรคอยู่ นี้ เป็นสัมมาทิฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค^{๑๑๘}

๒.๒.๓ หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องกับสัมมาทิฐิ

หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องกับสัมมาทิฐิมี ๒ ระดับ คือ ๑) หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลกียสัมมาทิฐิ ๒) หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลกุตตรสัมมาทิฐิ

๑) หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลกียสัมมาทิฐิ

ผู้วิจัยได้ประมวลหมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลกียสัมมาทิฐิ มี ๑๐ หมวด คือ ๑) ทานที่ให้แล้วมีผล ๒) ยัญที่บูชาแล้วมีผล ๓) การเชนสรวงมีผล ๔) ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วมีอยู่ ๕) โลกนี้มี ๖) โลกหน้ามี ๗) มารดามีคุณ ๘) บิดามีคุณ ๙) สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี และ ๑๐) สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมี^{๑๑๙}

โลกียสัมมาทิฐิ หรือความเห็นที่ถูกต้อง ๑๐ ประการ อธิบายได้ดังนี้

(๑) ทานที่ให้แล้วมีผล (อติ ทินน)^{๑๒๐}

การทำทาน โดยทั่วไปหมายรวมถึง การให้ การแบ่งปันโดยไม่หวังผลใด ๆ เป็นการแบ่งปันของกินของใช้ที่มีอยู่ให้แก่คนรู้จัก ญาติมิตร หรือแม้แต่การให้ทานเพื่อนมนุษย์ที่ตกทุกข์ได้ยาก และสัตว์ทั้งหลายตามแต่โอกาส รวมไปถึงการให้คำแนะนำต่าง ๆ ด้วย การทำทานที่สำคัญในพระพุทธศาสนา คือ การทำบุญตักบาตร หรือสังฆทานแก่พระภิกษุสงฆ์ ผู้เป็นนอานาบุญของโลก ทั้งยังเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเพื่อดำรงไว้ซึ่งเป็นที่พึ่งที่ระลึกแก่ชาวโลก ดังปรากฏในพุทธพจน์

^{๑๑๗} คุรยลละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๔๓-๖๔๔.

^{๑๑๘} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๒๕๘/๑๘๑.

^{๑๑๙} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๓๖., ชุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๔.

^{๑๒๐} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๔๔๑/๓๙๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๔๗-๔๗๘.

“...ถ้าสัตว์ทั้งหลาย รู้ผลของการจำแนกทาน ตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงแสงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ตรัสไว้ โดยวิธีที่วิพากษ์นั้นจะมีผลมากอย่างนี้พึงกำจัตมลทิน คือความตระหนี่ มีใจเลื่อมใสยิ่ง พึงถวายทานตามกาลในพระอริยะทั้งหลาย ซึ่งเป็นเขตที่ทานอันบุคคลถวายแล้วมีผลมาก...”^{๑๒๑} ทาน ในพระพุทธศาสนา หมายถึง การให้ด้วยความบริสุทธิ์ โดยไม่หวังผลตอบแทน การให้วัตถุสิ่งของต่าง ๆ เป็นทาน ได้แก่ การให้เงินทอง ปัจจัย ๔ ตลอดจนอุปการณที่จำเป็นแก่การทำมาหากิน เรียกว่า อามิสทาน การให้ความรู้ทั่วไป การให้ความรู้ความเข้าใจทางธรรม เรียกว่า ธรรมทาน นอกจากนี้ก็มี อภัยทาน ซึ่งหมายถึงการให้ความปลอดภัย ไม่โกรธเคือง การยกโทษให้ การสละเวลาช่วยผู้อื่นทำกิจต่าง ๆ ตลอดจนการให้กำลังใจผู้อื่นด้วยปิยาจาฯลฯ

โดยสาระแล้ว ทานในสัมมาทิฏฐิระดับต้นนี้ หมายถึงการแบ่งปัน ซึ่งโดยพื้นฐานต้องอาศัย ปัจจัย ๔ เป็นหลัก และอุปการณที่จำเป็นในการทำมาหาเลี้ยงชีพก็มีความสำคัญลดหลั่นไป การแบ่งปัน ขึ้นพื้นฐานจึงได้แก่ ปันกันอยู่ ปันกันกิน ปันกันใช้ โดยยุติธรรม การแบ่งปันอย่างถูกวิธีจึงทำให้ไม่แก่งแย่ง ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอาเปรียบกัน ไม่โกงกัน โดยมีวัตถุประสงค์คือ สักดกันไม่ให้เกิดความโลภ พหุติกรรมที่ไร้น้ำใจที่สามารถนำไปสู่การกระทำที่ผิดศีล ผิดธรรม ผิดกฎหมาย และเมื่อเกิดความขัดแย้งในสังคม ก็จะง่ายต่อการประนีประนอมเพราะมีความเป็นมิตรต่อกัน

(๒) ยัญที่บูชาแล้วมีผล (อติ ยัญญ)^{๑๒๒}

คำว่า ยัญ ในพระพุทธศาสนา หมายถึง การสงเคราะห์ และศาสนสงเคราะห์ โดยสังคมสงเคราะห์ มุ่งช่วยเหลือบรรดาผู้คนที่ประสบปัญหา ขาดแคลน อดอยาก ผู้พิการช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ช่วยให้เขามีชีวิตรอด ได้ดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข สามารถแก้ปัญหาที่ตนเผชิญอยู่ได้สำเร็จ ด้านการศาสนสงเคราะห์ มุ่งทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้สืบต่อไป ตลอดจนการอุปถัมภ์พระภิกษุให้มีความสะดวกในการปฏิบัติธรรม เพื่อเป็นแบบอย่างแห่งความดี สามารถสั่งสอน อบรมศีลธรรมให้แก่คนในสังคมให้ประพฤติดีประพฤติชอบ

(๓) การเชนสรวงมีผล (อติ หุต)^{๑๒๓}

การเชนสรวงในพระพุทธศาสนา หมายถึง การนำสิ่งของที่ควรสักการบูชาแก่ผู้ที่ควรบูชา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อยกย่อง สรรเสริญ บูชา และประกาศคุณงามความดี ของผู้ที่ควรแก่การบูชา คำว่าคุณความดี หมายถึง คุณธรรมอันเป็นลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของบุคคลนั้น มิได้มุ่งไปที่การกำจัดความขาดแคลน

เหตุที่ต้องบูชาบุคคลที่ควรบูชา เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูทเวที่ต่อบุพการี ผู้มีพระคุณ เพื่อแสดงความเคารพนับถือ ยกย่องบรรพบุรุษ ผู้ประกอบคุณความดี และประกาศเกียรติคุณให้ปรากฏ เป็นการสร้างค่านิยมที่ถูกต้องให้แก่สังคมคือ ให้เคารพธรรม หรือถือศีลธรรมเป็นหลัก มีข้อบังคับประกอบภายนอก เช่น ตำแหน่ง ความร่ำรวย อำนาจหน้าที่ เพื่อป้องกันตนออกจากความ

^{๑๒๑} พ.อติ.(บาลี) ๒๕/๒๖/๒๔๙, พ.อติ.(ไทย) ๒๕/๒๖/๓๗๑.

^{๑๒๒} ม.ม.ญ.(บาลี) ๑๒/๔๔๑/๓๙๑, ม.ม.ญ.(ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๗-๔๗๘.

^{๑๒๓} ม.ม.ญ.(บาลี) ๑๒/๔๔๑/๓๙๑, ม.ม.ญ.(ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๗-๔๗๘.

ริษยา อิจฉา การถือประโยชน์ที่ทุจริต และสิ่งสำคัญคือเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอีกทางหนึ่ง ให้เจริญสืบไป

บุคคลผู้ควรบูชา แบ่งได้เป็น ๔ กลุ่ม ๑) บุพการี ผู้มีพระคุณ รวมถึงผู้มีอุปการคุณในด้านต่าง ๆ ๒) บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ ๓) บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยศีลและคุณธรรม ๔) สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผู้ที่ได้ทุ่มเทพลังสติปัญญา และความสามารถในการฝึกตนและผู้อื่นให้มีความประเสริฐ และนิสัยที่ดี มีสัมมาทิฐิอย่างมั่นคง

การนำสิ่งของที่สมควร เช่น ดอกไม้ ธูปเทียน เครื่องใช้ สิ่งของที่พอเหมาะ อาหาร ฯลฯ ไปสักการะ คือมอบให้บุคคลที่ควรแก่การยอมรับนับถือว่า การเช่นสรวง พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าการเช่นสรวงมีผล หมายความว่า การนำสิ่งของที่สมควรไปมอบให้ผู้ที่ควรยกย่อง ให้เกียรติ ในวาระที่เหมาะสม ย่อมมีผลดี มีประโยชน์ ควรอย่างยิ่ง

(๔) ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วมี (อตฺถิ สุกตทุกกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก)^{๑๒๔}

กรรมในพระพุทธศาสนา แปลว่า การกระทำโดยเจตนา ไม่ว่าจะเป็นการกระทำทางกาย วาจาหรือใจ ทั้งดีและไม่ดี จัดเป็นกรรมทั้งสิ้น

วิบาก แปลว่า ผล หรือผลแห่งกรรมดี กรรมชั่วที่ทำไว้แต่ปางก่อน หมายถึงผลของกรรมดี กรรมชั่วที่แต่ละบุคคลได้ทำไว้ กรรมดี หมายถึง การกระทำโดยสุจริตทางกาย วาจา ใจ ส่งผลให้เป็นผู้ประเสริฐสุจริตไม่ผิดศีล ไม่ผิดธรรม ไม่ผิดกฎหมาย ผู้กระทำความดีย่อมได้รับผลเป็นความดี แต่ถ้าผู้กระทำความชั่ว ย่อมได้รับผลเป็นความชั่ว ผิดทั้งศีล ผิดทั้งธรรม และผิดกฎหมาย พระพุทธศาสนาให้เกณฑ์ตัดสินกรรมดี กรรมชั่วไว้เรียกว่า กุศลกรรมบถ ๑๐ และอกุศลกรรมบถ ๑๐^{๑๒๕}

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังได้ให้เกณฑ์การตัดสินกรรมดีด้วยตนเองไว้ ๒ ลักษณะดังนี้

๑. พิจารณาที่ต้นเหตุของการกระทำ ดังที่ปรากฏในปฐมนิทานสูตรว่า “...กรรมที่บุคคลทำด้วย อโลภะ อโทสะ อโมหะ กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่มีโทษ กรรมนั้นมีผลเป็นสุข...”^{๑๒๖}

๒. พิจารณาที่ผลสุดท้ายของการกระทำนั้น ดังปรากฏในเขมสูตรว่า “...บุคคลทำกรรมอันใดแล้ว ไม่เดือดร้อนภายหลัง มีจิตใจแช่มชื่น เบิกบาน ได้รับผลกรรมใด กรรมที่ทำแล้วนั้นเป็นกรรมดี...”^{๑๒๗}

ส่วนเกณฑ์การตัดสินกรรมชั่วก็มีลักษณะตรงข้ามกับลักษณะของกรรมดีที่กล่าวข้างต้น แต่สาระสำคัญของกฎแห่งกรรมคือ ทำดีต้องได้รับผลเป็นความดีจริง ทำชั่วย่อมได้รับผลเป็นความชั่ว

^{๑๒๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๔๑/๓๙๑, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๔๗-๔๔๘.

^{๑๒๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๔๑/๓๙๐-๓๙๒, ๔๔๐/๓๘๘-๓๙๐, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๕-๔๗๘, ๔๔๐/๔๗๓-๔๗๕.

^{๑๒๖} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๑๒/๒๕๖-๒๕๗, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๑๒/๓๕๓๒๓๕๔.

^{๑๒๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๐๓/๖๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๓/๑๑๐-๑๑๑.

จริง ดังปรากฏในจุฬนันทียชาดกว่า “...คนทำกรรมใดไว้ ย่อมเห็นกรรมนั้นในตน คนทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี คนทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว คนหวนพิชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น...”^{๑๒๘}

(๕) โลกนี้มี (อตฺถิ อยฺ โลกเ) ^{๑๒๙}

โลก ตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง สิ่งที่ทรุดโทรม สลายได้ แบ่งออกเป็น ๓ ชนิด คือ ๑) สังขารโลก หมายถึง สังขารร่างกายของคน และสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งประกอบด้วยกายกับใจ ๒) สัตว์โลก หมายถึง หมู่สัตว์ซึ่งยังมีจิตขัดส่าย หรือสิ่งที่มีความรู้สึกและเคลื่อนไหวเองได้ ได้แก่ มนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานต่าง ๆ ๓) โอกาสโลก หมายถึง สถานที่ที่สัตว์โลกอยู่อาศัย เป็นทั้งที่ทำมาหากิน และเป็นที่สร้างกรรมดีและกรรมชั่ว

สิ่งสำคัญที่จะพิจารณาเกี่ยวกับโลกนี้ คือ ความเข้าใจถูกเรื่องโลกว่า สัตว์โลกล้วนแตกต่างกัน โดยมีกรรมเป็นตัวจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีต สิ่งสำคัญคือ โลกนี้มีที่มา มีความหมายว่า การที่สัตว์โลกมีความแตกต่างกันทั้งรูปร่างหน้าตา ฐานะสติปัญญา ตลอดจนนิสัย สันดาน ล้วนมีเหตุทั้งสิ้น และเหตุนั้นก็คือ กรรมที่ตนเป็นผู้ก่อขึ้นเอง

นอกจากโลกนี้มีความไม่แน่นอนอันเกิดจากการกระทำของเราเองแล้ว โลกนี้ยังมีคุณอีกด้วย กล่าวคือ โอกาสที่เราจะได้มาซึ่งสังขารโลกอันหมายถึงร่างกายเรานี้ ไม่ใช่เรื่องง่ายเลย ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าอุปมาความยากแห่งการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ไว้ในพาลปิณฑิตสูตร ความว่า

มีเตาตบอดตัวหนึ่งอาศัยอยู่กันมหาสมุทร ครบร้อยปี เตา นั้นจึงจะผุดขึ้นมาที่ผิวน้ำสักครั้งหนึ่ง แล้วบังเอิญสวมคอเข้าไปในบ่วงซึ่งมีผู้นอนทิ้งไว้โดยผูกติดกับท่อนลอยมาอยู่บนผิวน้ำ เพราะถูกคลื่นลมพัดไปมาอยู่ตลอดเวลา การได้มาเกิดเป็นมนุษย์นั้นยังยากกว่าการที่เตาตบอดจะสวมคอเข้าไปในบ่วงโดยบังเอิญนั้นเสียอีก ^{๑๓๐}

ส่วนโอกาสโลก ที่หมายถึงโลกมนุษย์ที่เราอาศัยอยู่ ก็มีคุณแก่เรา ทำให้เรามีโอกาสสร้างกรรมดี ได้อย่างกว้างขวาง นับตั้งแต่การแสดงความรัก ความรับผิดชอบ ความกตัญญูตเวทิตาต่อผู้มีพระคุณ ฯลฯ ฉะนั้นถ้าใครยังยึดเอาโลกนี้เป็นเวทีประกอบกรรมชั่ว ก็น่าสงสารยิ่ง และไม่ควรประมาทในการดำเนินชีวิต เพราะความตายเป็นของแน่นอน ไม่มีใครสามารถมีชีวิตรอดตะ ขึ้นอยู่กับกรรมดี กรรมชั่วที่กระทำเอง

(๖) โลกหน้ามี (อตฺถิ ปโร โลโก) ^{๑๓๑}

โลกหน้า ในที่นี้หมายถึง ชีวิตและสถานที่ที่สถิตของชีวิตหลังความตาย โลกหน้ามีจึงมีความหมายว่า ตายแล้วไม่สูญ เพราะสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดี

^{๑๒๘} พุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๔๔/๖๓, พุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๔๔/๑๐๓.

^{๑๒๙} ม.มุ.(บาลี) ๑๒/๔๔//๓๙๑, ม.มุ.(ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๗-๔๗๘.

^{๑๓๐} ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๒๕๒/๒๒๐-๒๒๑, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๒/๒๙๗-๒๙๘.

^{๑๓๑} ม.มุ.(บาลี) ๑๒/๔๔๑/๓๙๑, ม.มุ.(ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๗-๔๗๘.

ต่างกัน^{๑๓๒} เพราะฉะนั้น ชีวิตในปรโลกเป็นอยู่อย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับกรรมที่เราทำไว้ในชาตินี้ จึงไม่ควรประมาทในบุญหรือความดีแม้เพียงเล็กน้อย ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในพิฬารพทกเสฏฐิวัตถุ ปาปวรรค ความว่า “...บุคคลอย่าสำคัญว่า บุญเล็กน้อยจักมาไม่ถึง แม้หมอน้ำยังเต็มด้วยน้ำที่ตกลงมาที่ละลายได้ฉันทใด คนมีปัญญา เมื่อสั่งสมบุญแม้ที่ละเล็กที่ละน้อย ย่อมเต็มด้วยบุญได้ฉันทนั้น...”^{๑๓๓} และสถานที่สถิตของชีวิตหลังความตายก็มีเพียง ๒ แห่งเท่านั้นคือ สุกตกับทุกติ ซึ่งเราสามารถเลือกสถิตได้ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในวัฏฏปมสูตร ความว่า “...เมื่อจิตเศร้าหมอง ไม่ผ่องใส ทุกติเป็นอันหวังได้ (จิตเต สงกิลิฏฐุ ทุกติ ปาฏิกงขา)” ในทางตรงข้าม “...เมื่อจิตผ่องใส ไม่เศร้าหมอง สุกตเป็นอันหวังได้ (จิตเต อสงกิลิฏฐุ สุกติ ปาฏิกงขา)”^{๑๓๔}

(๓) มารดาภิคุณ (อตถิ มาตา)^{๑๓๕}

มารดาภิคุณต่อบุตร ในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้น มารดาภิคุณต่อบุตรอย่างน้อย ๔ ประการ คือ ๑) ให้ชีวิต ๒) ให้ต้นแบบร่างกายที่เป็นมนุษย์ ๓) ให้ต้นแบบจิตใจที่เป็นมนุษย์ และ ๔) เป็นบุพการี

เมื่อเข้าใจในพระคุณของมารดา ย่อมทำให้ตระหนักในคุณค่าของความเป็นมารดาว่า ผู้กำลังจะเป็นมารดา ต้องมีความพร้อม ด้วยการพัฒนาสมาธิภูมิ และหิริ โอตตัปปะขึ้นจนเป็นนิสัย ด้วยการศึกษาศาสนาและปฏิบัติธรรมอย่างสม่ำเสมอ เพื่อเป็นต้นแบบทั้งกายและใจให้แก่บุตรของตน ไม่ปล่อยกาย ใจ ให้ตกเป็นทาสของกามราคะ และต้องรู้จักเลือกชายผู้จะมาเป็นพ่อของลูกด้วย

(๔) บิดาภิคุณ (อตถิ ปิตา)^{๑๓๖}

บิดาภิคุณ ๔ ประการเช่นกันคือ เป็นผู้ให้ชีวิต เป็นต้นแบบทางกาย เป็นต้นแบบทางใจ และเป็นบุพการี เนื่องจากแม่มารดาต้องอุ้มครรภ์นานประมาณ ๙ เดือน เป็นผู้ทำนุบำรุงบุตรด้วยเลือดและอาหารในกายตน บิดาแม้มิได้ทำหน้าที่ดังกล่าว ก็ยังมีพระคุณเสมอกัน โดยให้ระลึกไว้ว่า บิดาเป็นผู้ให้ชีวิต และให้ร่างกายที่เป็นมนุษย์ที่เหมาะสมแก่การสร้างสรรค์ได้ทุกรูปแบบ ท่านจึงยังเป็นผู้มีพระคุณแม้ไม่รับผิดชอบก็ตาม

(๕) โอปปาติกสัตว์มี (อตถิ สตุตา โอปปาติกา)^{๑๓๗}

การถือกำเนิดของสัตว์โลกมีอยู่ ๔ ประเภทคือ ๑) ชลาพุชะ ถือเกิดในครรภ์ คือคลอดออกมาเป็นตัวเช่น คน ช้าง แมว ๒) อณฑชะ เกิดในฟอง คือ ออกไข่เป็นฟองก่อนแล้วจึงฟักเป็นตัวเช่น นก เป็ด ไก่ ๓) สังเสทชะ เกิดในโคลหรือสิ่งสกปรก ในซากศพบูดเน่า ในของชื้นแฉะ เช่น หนอน

^{๑๓๒} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๒๘๙/๒๖๑-๒๖๒, ม.อ.(ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐.

^{๑๓๓} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๒๒๑๓๘, พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๒๒/๖๙.

^{๑๓๔} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๔๔๑/๓๙๑, ม.ม.(ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๗-๔๗๘.

^{๑๓๕} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๔๔๑/๓๙๑, ม.ม.(ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๗-๔๗๘.

^{๑๓๖} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๔๔๑/๓๙๑, ม.ม.(ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๗-๔๗๘, พุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๐๒-๔๔๙/๖๒๒-๖๒๘.

^{๑๓๗} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๔๔๑/๓๙๑, ม.ม.(ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๗-๔๗๘.

จุลินทรีย์ แบคทีเรียที่ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า ๔) โอปาติกะ เกิด ผุดขึ้น เป็นการ เกิดที่ไม่ต้องอาศัยพ่อแม่^{๑๓๘}

อาจกล่าวได้ว่า การเกิดของสัตว์โลกทั้งมวลมี ๒ ลักษณะ คือ การถือกำเนิดในมนุษย์โลก (ประเภทที่ ๑-๓) กับ การถือกำเนิดนอกมนุษย์โลก คือ โอปาติกะ เป็นการผุดขึ้นเกิดแล้วโตทันที ด้วยแรงกรรมในอดีตทั้งฝ่ายลบและฝ่ายบวก แรงกรรมฝ่ายบวกจะนำไปเกิดในสุคติ ได้แก่ เทวดา และพรหม แรงกรรมฝ่ายลบ จะนำไปเกิดในทุคติ ได้แก่ นรก เปรต อสุรกาย โลกมนุษย์จึงเป็นสุคติของมนุษย์ เพราะเป็นแดนแห่งการตรัสรู้ธรรมของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ โดยเป็นสถานที่แห่งเดียวสำหรับสร้างกรรมดีได้เต็มที่ทุกรูปแบบของความเป็นมนุษย์

(๑๐) สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติ ปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง มีอยู่ในโลก (อตฺถิ โลเก สมณพราหมณา สมมคฺคตา สมมาปฏิปนฺนา เย อิมญจ โลกํ ปฺรณฺจ โลกํ สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกฺตฺวา ปเวทนฺติ)^{๑๓๙}

ทำให้แจ้งโลกนี้ โลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง หมายถึง ความรู้แจ้งในสังสารวัฏ คือการเวียนว่ายตายเกิด และสาเหตุที่ท่านรู้ยิ่งด้วยตนเอง ก็เพราะท่านตั้งใจทุ่มเท ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ด้วยการละกรรมชั่วทั้งปวง ทำกรรมดีให้ถึงพร้อม และทำใจให้ผ่องใส จนสามารถรู้แจ้งโลกนี้ โลกหน้า รู้วิธีประกาศโลกนี้ โลกหน้า ดำรงตนเป็นกัลยาณมิตรแก่ชาวโลก

๒) หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลกุตตรสัมมาทิฐิ

โดยความหมายของโลกุตตรสัมมาทิฐิได้แก่ ความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องตามที่มันเป็น หรือความรู้ความเข้าใจโลก และชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง ตามสภาวะของธรรมชาติ ซึ่งเป็นความรู้ในระดับเหนือกระแสโลก และหมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลกุตตร สัมมาทิฐิ จึงเป็นหมวดธรรมที่สามารถหนุนเนื่องพัฒนาให้เข้าสู่ระดับโลกุตตรได้มี ๘ ประการ ดังนี้

(๑) สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ หมายถึง เห็นหรือเข้าใจสภาพความเป็นจริงของชีวิต รู้เห็นปัญหาชีวิตเรื่องความทุกข์ต่าง ๆ เห็นเหตุแห่งทุกข์ เห็นการดับทุกข์^{๑๔๐} เห็นอย่างนี้ท่านเรียกว่า สัมมาทิฐิ โดยในฐานะที่เป็นแกนนำให้หมวดธรรมอีก ๗ ข้อที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก ได้หนุนเนื่องสืบกันไปดังนี้

(๒) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ หมายถึง ความคิดชอบ ความคิดถูกต้อง หรือความตรึกตรองไปในทางที่ดีมีความหมาย ๓ อย่างคือ ๑) อวิหิงสาสังกัปปะ ความดำรินอนไม่เบียดเบียนผู้อื่น ๒) อัปยาปาตสังกัปปะ ความคิดดำริ ในอนไม่ผูกพยาบาทปองร้ายผู้อื่น ๓) เนกขัมมสังกัปปะ ความคิดดำรินอนจะปลดความเกี่ยวข้องในทางกาม

^{๑๓๘} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๑๕๒/๑๑๓, ม.ม.(ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑-๑๕๒, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

^{๑๓๙} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๔๔๑/๓๙๑-๓๙๒, ม.ม.(ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๗-๔๗๘.

^{๑๔๐} ที.ม.(ไทย), ๑๐/๒๙๙/๓๔๘.

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายถึงสัมมาสังกัปปะ ไว้ว่า ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน^{๑๔๑} ต้องมีความคิดทั้งสามประการนี้ จึงจะถือว่าเป็นสัมมาสังกัปปะ จะมีความคิดอื่น ๆ นอกเหนือไปจากนี้ ไม่นับว่าเป็นสัมมาสังกัปปะ อย่างไรก็ตาม ความคิดของคนเราจะออกมาเป็นผลดีหรือชั่วนั้น มันขึ้นอยู่กับสิ่งทั้งหลายตามที่มีนเป็นจริง เมื่อการเห็นได้ปรากฏแล้ว ก็จะถ่ายไปสู่ความคิด และความคิดนั้นก็พลออกมาเป็นคำพูดและการกระทำ อีกทั้ง การเห็นจึงเป็นตัวแปรให้เกิดความคิด

(๓) สัมมาวาจา แปลว่า พูดชอบ เจรจาชอบ การพูดที่ถูกเรียกว่า พูดชอบ พูดถูกต้อง ต้องประกอบไปด้วย ๑) ไม่พูดเท็จบิดเบือนความจริงให้คนอื่นเข้าใจผิด ๒) ไม่พูดส่อเสียดยุยงให้แตกสามัคคี ๓) ไม่พูดหยาบคาย ๔) ไม่พูดเพ้อเจ้อไร้สาระ ไร้ประโยชน์ ทั้ง ๔ ประการนี้ จึงถือเป็นสัมมาวาจา เพราะคนเมื่อไม่พูดปดก็ต้องพูดความจริง เมื่อไม่พูดส่อเสียด ก็ต้องพูดส่งเสริมที่มีประโยชน์ต่อผู้ฟัง เมื่อไม่พูดคำหยาบก็ต้องพูดคำอ่อนหวาน ไพเราะน่าฟัง และเมื่อไม่พูดเหลวไหลก็ย่อมมีคำพูดตรง มีคำพูดน่าเชื่อถือนี้ คือสัมมาวาจา

(๔) สัมมากัมมันตะ แปลว่า การงานชอบ กระทำในทางที่ชอบ หมายถึงการประกอบอาชีพสุจริตในการเลี้ยงชีพ ผู้ประกอบอาชีพตามสัมมากัมมันตะ คือผู้ประพฤติสุจริตทางกาย ได้แก่ ๑) ไม่ฆ่าและเบียดเบียนสัตว์ ๒) ไม่ละเมิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น ๓) ไม่ประพฤติผิดประเวณี งดเว้นจากการงาน ๓ ประการนี้ เรียกว่า สัมมากัมมันตะ

(๕) สัมมาอาชีวะ แปลว่า เลี้ยงชีพชอบ คือประกอบอาชีพสุจริตเท่านั้น องค์มรรคข้อนี้ หมายถึงวิธีการแสวงหาเพื่อได้มาซึ่งปัจจัย ๔ ในการดำรงชีพ ควรเป็นวิธีที่ไม่ผิดกฎหมาย ศีลธรรม จารัตระเพณี และความมั่นคงสงบสุขของสังคม ตามที่ศันของพระพุทธศาสนาแล้ว พระพุทธองค์ได้ตรัสการเลี้ยงชีวิตไว้ทั้งแก่ฆราวาสและบรรพชิต^{๑๔๒} ไว้แตกต่างกัน

การเลี้ยงชีพแบบฆราวาส พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้ประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่นำอันตรายเป็นตัวและผู้อื่น โดยทรงตรัสให้งดเว้นจากการค้าขาย ๕ ประการ คือ งดเว้นจากการค้าขายอาวุธ งดเว้นจากการค้าขายสัตว์ให้เขาฆ่า งดเว้นจากการค้าขายมนุษย์ งดเว้นจากการค้าขายน้ำเมา และงดเว้นจากการค้าขายยาพิษ^{๑๔๓} การเลี้ยงชีพโดยการงดเว้นจากการค้าขาย ๕ ประการนี้ ถือว่าเป็นสัมมาอาชีวะสำหรับฆราวาส

การเลี้ยงชีพแบบนักบวช พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า ชีวิตของพระจะต้องบริสุทธิ์และดำรงชีวิตแบบไม่ทำความผิด ขอให้ดำรงชีวิตเพื่อการงดเว้น การละ การเลิก และเพื่อการดับทุกข์^{๑๔๔} ดังนั้นชีวิตของพระจะต้องเป็นชีวิตที่สะอาดบริสุทธิ์จริง ๆ แม้เมื่อมีความจำเป็นต้อง แสวงหาปัจจัย ๔ ก็ให้แสวงหาโดยชอบ เมื่อได้มาแล้วก็ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในปัจจัยนั้น

^{๑๔๑} ที.ม.(ไทย),๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

^{๑๔๒} Piyadassi Thera, **The Buddha Ancient Path**, (Sri Lanka : Celon Press, 1987), p.130.

^{๑๔๓} Gems of Buddhist Wisdom, (Malaysia : 1983), p. 113.

^{๑๔๔} วินย.(ไทย) ๔/๘๗/๑๐๖.

(๖) สัมมาวายามะ แปลว่า ความเพียรพยายามชอบ ที่เรียกว่าความพยายามนั้นคือ ๑) สวรรปธาน ระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นในจิต ๒) ปหานปธาน พยายามละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว ๓) ภาวนาปธาน พยายามทำ ความดี ให้ เกิดขึ้นในจิต ๔) อนรักขนาปธาน พยายามรักษาคุณภาพดีที่มีอยู่แล้วไม่ให้เสื่อม และพยายามทำให้ดียิ่งขึ้นไป การเพียรพยายามทั้ง ๔ ประการนี้ เรียกว่า สัมมาวายามะ

(๗) สัมมาสติ แปลว่า ระลึกชอบ หมายถึงการมีสติมั่นคง ไม่เพเลอเรอ ไม่ประมาท เอาใจใส่ต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างใจจดใจจ่อ มีจิตใจต่ออารมณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าทั้งที่ตนกำลังคิด กำลังพูด และกำลังทำ และการระลึกชอบที่สูงขึ้นไปอีกคือ การมีสติไว้พิจารณาในทางที่ถูกวิธี ที่ตรงต่อการบรรลุมรรคผล ได้แก่การตั้งสติ กำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง คือตามที่เป็นจริงนั้นๆ มันเป็นของมันเอง ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ คือ

(๗.๑) กายานุปัสสนา คือการตั้งสติพิจารณากาย ให้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงกายเท่านั้น ไม่ใช่ตัวสัตว์ ตัวบุคคล ไม่ใช่ตัวเรา ตัวเขา เป็นอนัตตา อย่าได้ยึดมั่นถือมั่นในกาย วิธีพิจารณากายมีหลายวิธี สุดแต่จะเลือกวิธีใด คือ กำหนดลมหายใจของตนเอง กำหนดรู้ทันอิริยาบถของตนเอง ให้มีสติสัมปชัญญะ รู้ตัวในการเคลื่อนไหวทุกอย่าง พิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาดต่าง ๆ ของร่างกาย ว่าเป็นเพียงส่วนประกอบของธาตุต่าง ๆ พิจารณาซากศพที่เปลี่ยนแปลงไปใน ๙ ระยะเวลา แล้วนำมาเปรียบเทียบกับร่างกายของตนเอง

(๗.๒) เวทนานุปัสสนา คือการตั้งสติกำหนดพิจารณา เวทนาคือความรู้สึกของเรา ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่า เป็นเพียงความรู้สึกเท่านั้น ไม่ใช่ตัวสัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวเรา ตัวเขา ว่าจะจะเป็นความรู้สึกเป็นสุขก็ดี รู้สึกเป็นทุกข์ก็ดี หรือรู้สึกเฉย ๆ ก็ได้ อย่าได้ยึดมั่นถือมั่น เพราะเป็นอนัตตาหาแก่นสารไม่ได้

(๗.๓) จิตตานุปัสสนา คือการตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นเพียงความคิดเท่านั้น ไม่ใช่ตัวสัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวเรา ตัวเขา เป็นอนัตตา อย่าได้ยึดมั่นถือมั่น กล่าวคือ ให้มีสติรู้ชัดว่า จิตของตนมีรากะหรือไม่มี เศร้าหมองหรือว่าผ่องใส พุ่งชนหรือว่าสงบ เป็นต้น

(๗.๔) ธรรมานุปัสสนา คือการตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่า เป็นเพียงธรรมชาติเท่านั้น ไม่ใช่ตัวสัตว์ ไม่ใช่ตัวบุคคล ไม่ใช่ตัวเรา ไม่ใช่ตัวเขา อย่าได้ยึดมั่นถือมั่น กล่าวคือ ให้มีสติรู้ชัดแจ้งซึ่งธรรมทั้งหลาย ได้แก่ นิรวณ ๕ ชั้น ๕ อายาตน ๑๒ โพชฌงค์ ๗ อริยสัจ ๔ ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีอยู่ในตัวเราหรือไม่ เกิดขึ้นแล้วพัฒนาการและสิ้นสุดลงอย่างไร^{๑๔๕}

(๘) สัมมาสมาธิ คือ ความตั้งใจชอบ หมายถึง การทำสมาธิทำจิตใจให้สงบที่จะได้ฌณิกสมาธิ คือสมาธิชั่วคราว ต่อมาจะได้อุปปจารสมาธิ คือสมาธิจะแน่วแน่ และเมื่อจิตแน่วแน่แล้วเรียกได้ว่า อัปนาสมาธิ คือสมาธิแน่วแน่เรียกว่า ได้ฌาน (Absorption) ซึ่งมีถึง ๘ ชั้น สูงขึ้นไปตามลำดับ ยิ่งสูงขึ้นไปส่วนผสมของจิตที่ไม่บริสุทธิ์ก็ยิ่งลดน้อยลง ๆ จนหมดไปในที่สุด

^{๑๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยายความ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖๐.

โดยสรุปจะเห็นได้ว่า หลักอริยสัจ ๔ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือแนวทางสู่โลกุตตรสันติสุขอันเป็นหนทางมุ่งสู่ความสงบสุข คือพระนิพพาน

ความสัมพันธ์ของสัมมาทิฐิกับองค์มรรคอื่นๆ

คำว่า “มรรค” หรือ “อัฐังคิกมรรค” มาจากคำในภาษาบาลีว่า “อฏฐังคิโก มคโธ”^{๑๔๖} แปลว่า ทางอันประกอบด้วยองค์ ๘ ในพระไตรปิฎก คำนี้ปรากฏในรูปเอกพจน์เสมอ แสดงให้เห็นว่า “มรรค” เป็นทางสายเดียวแต่มีองค์ประกอบ ๘ อย่าง ไม่ใช่ทาง ๘ สายที่แยกเป็นอิสระจากกันอย่างที่หลายคนเข้าใจ การแยกองค์ประกอบของมรรคออกเป็น ๘ อย่างนั้น ก็เพื่อต้องการให้เห็นส่วนผสมหรือองค์ประกอบที่รวมกันอยู่นั้นว่ามีอะไรบ้าง มีกี่ประเภท และแต่ละประเภทมีส่วนส่วนมากน้อยแค่ไหนอย่างไร เป็นต้น เมื่อถึงเวลาปฏิบัติจริง ๆ จะต้องปฏิบัติองค์ประกอบทุกอย่างไปพร้อม ๆ กัน ไม่ใช่แยกปฏิบัติไปที่ละอย่างตามลำดับจากต้นไปหาปลาย ดังคำกล่าวของท่านราหุล (W.Rahula) ที่ว่า

ไม่ควรเข้าใจว่า องค์มรรคทั้ง ๘ ประการนี้ ต้องนำไปประพจน์ปฏิบัติทีละข้อ เรียงตามลำดับหมายเลข ตรงกันข้าม องค์มรรคเหล่านี้ จะต้องพัฒนาให้เจริญงอกงามขึ้นพร้อม ๆ กัน มากบ้างน้อยบ้างแล้วแต่ขีดความสามารถของแต่ละบุคคล องค์มรรคเหล่านี้ล้วนเกี่ยวโยงสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ละองค์ได้รับการเกื้อหนุนจากองค์อื่น ๆ ในขณะเดียวกัน ก็ช่วยเกื้อหนุนองค์อื่น ๆ ให้เจริญงอกงาม ไปพร้อม ๆ กันด้วย^{๑๔๗}

การทำงานประสานสัมพันธ์กันขององค์มรรคทั้งหมด เป็นความสัมพันธ์ที่ผู้วิจัยคิดว่ามีความสำคัญคือ

ความสัมพันธ์แบบมัคคสมังคี คำว่า “มัคคสมังคี” แปลว่า ผู้พรั่งพร้อมด้วยองค์มรรค ความสัมพันธ์ในแง่นี้จะมียุทธศาสตร์ ๓ องค์ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาวายามะ และ สัมมาสติ แสดงบทบาทเป็นแกนหลักยืนตัวอยู่ตลอดเวลาในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับองค์มรรคอื่น ๆ โดยสัมมาทิฐิจะทำหน้าที่เป็นแกนนำสำคัญ ส่วนสัมมาวายามะ และสัมมาสติ จะเป็นแนวร่วมสนับสนุนเปรียบเทียบเหมือนการเดินทาง สัมมาทิฐิทำหน้าที่เหมือนไฟส่องให้เห็นทางเดินไปสู่จุดหมาย สัมมาวายามะเหมือนการออกแรงก้าวเดินไปตามทางที่สัมมาทิฐิชี้ส่องให้ นั่น ส่วนสัมมาสติเหมือนเครื่องบังคับควบคุมให้เดินทางถูกทาง ถูกจังหวะ และหลบหลีกภัยอันตรายต่างๆ ในขณะที่กำลังเดินทางอยู่นั้น องค์ประกอบทั้ง ๓ จะต้องช่วยกันอยู่ตลอดเวลา ถ้าองค์ใดองค์หนึ่งหยุดทำงานกลางคัน การเดินทางก็จะไม่บรรลุถึงจุดหมาย เช่น ในขณะที่สัมมาวายามะออกก้าวเดินไปเรื่อย ๆ สัมมาสติก็ช่วยกำกับ แต่สัมมาทิฐิกลับหยุดทำหน้าที่ส่องทางเดิน การเดินทางก็จะสะดุดหยุดลงตรงนั้น เป็นต้น ในมหาจิตตารัสกสูตร ได้แสดงให้เห็นระบบความสัมพันธ์ขององค์มรรคอีกแบบหนึ่ง เรียกว่า “มัคคสมังคี” เป็นระบบความสัมพันธ์ที่องค์มรรค ๓ องค์ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ แสดงบทบาทเป็นแกนนำหลัก โดยมีสัมมาทิฐิเป็นตัวนำ และมีสัมมาวายามะ เป็นกำลังเสริม แล้วเข้าสนับสนุนองค์

^{๑๔๖} วิมพา.(บาลี) ๔/๑๓/๑๓.

^{๑๔๗} Rahula W., *What the Buddha Taught*, (Bangkok : Haw Chai Printing Co., td., ๑๙๙๑), p. 46.

มรรคอื่น ๆ ให้เจริญไพบูลย์ ได้แก่ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ และ สัมมาสมาธิ^{๑๔๘}

เมื่อลักษณะทั่วไปของมรรคเป็นเช่นนี้ การจัดลำดับองค์ธรรมภายในมรรคจึงเป็นการ จัดลำดับตามความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบเหล่านั้นเอง กล่าวคือ จัดลำดับตามความสัมพันธ์ ระหว่างองค์ประกอบของมรรค ซึ่งทำหน้าที่ของมันอยู่ภายในตัวบุคคลผู้ปฏิบัติธรรม โดยนัยนี้ ภายใน มรรค สัมมาทิฐิจะเป็นข้อแรก ในฐานะเป็นจุดเริ่มต้น ซึ่งถ้าขาดเสียแล้ว องค์ประกอบข้ออื่น ๆ จะ เกิดขึ้นไม่ได้ เปรียบเหมือนในการเดินทาง จะต้องรู้ว่าทางไหนที่จะไป อย่างน้อยต้องรู้ว่าจะตั้งต้นที่ ไหน ถ้ายังตั้งต้นไม่ได้ การเดินทางต่อ ๆ ไปก็ยังไม่อาจมีขึ้นได้ การเดินทางเป็นฉันทะ ในการปฏิบัติ ธรรมก็ฉันทะ เริ่มแรกทีเดียว จะต้องมีความเห็นมีความเข้าใจ หรืออย่างน้อยเชื่อถือนำถูกต้องตาม แนวทางที่จะปฏิบัติเสียก่อน จึงจะดำริคิดการต่อไป และประพฤติปฏิบัติให้ถูกทางได้ การปฏิบัติธรรม จึงต้องอาศัยพื้นฐานความเข้าใจที่เป็นต้นทุนไว้ก่อน เมื่อสัมมาทิฐิ เบิกช่องทางหรือตั้งต้นให้แล้ว องค์ มรรคข้ออื่น ๆ ก็เกิดตามได้เป็นลำดับไป ถ้าเริ่มด้วยความเห็นความเข้าใจ เชื่อถือ และทัศนคติที่ต้งาม ถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ ความคิดดี พุทธิ ทำดี เป็นต้น ก็ดำเนินสืบต่อไป เป็นสัมมาทั้งหมด^{๑๔๙}

ในการปฏิบัติตามองค์มรรค ๘ เป็นการเตรียมตัวให้พร้อมที่จะเข้าถึงจุดหมายสูงสุดของ พุทธศาสนา คือ นิพพาน องค์มรรค ๘ นี้ สามารถย่อลงเป็น ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ศีล สมาธิ เป็น เสมือนการแหวกพงหญ้าหาสัตว์ร้าย เมื่อเห็นตัวมันแล้ว ก็ใช้อาวุธที่เตรียมมาคือ “ปัญญา” สังหาร สัตว์ร้ายนั้นให้ตาย

พุทธพจน์ที่ปรากฏในสฬายตนวิภังคสูตร ชี้ให้เห็นว่า การที่บุคคลมีสติปัญญารู้เท่าทัน กระบวนการรับรู้ตรงนี้ หรือที่เรียกว่า “อายตนิภธรรม” ก็คือการทำงานประสานสัมพันธ์ขององค์ มรรคทั้ง ๘ โดยมีสัมมาทิฐิเป็นแกนนำนั่นเอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ทิฐิของบุคคลผู้มีธรรมอย่างนั้น (รู้เท่าทันอายตนิภธรรม) ย่อมเป็นสัมมาทิฐิ ความดำริของผู้ มีธรรมอย่างนั้นย่อมเป็นสัมมาสังกัปปะ ความพยายามของบุคคลผู้มีธรรมอย่างนั้นย่อมเป็น สัมมาวายามะ สติของบุคคลผู้มีธรรมอย่างนั้น ย่อมเป็นสัมมาสติ สมาธิของบุคคลผู้มีธรรมเป็น อย่างนั้น ย่อมเป็นสัมมาสมาธิ ส่วนกายกรรม วาจากรรม และอาชีวะของเขาจัดว่า บริสุทธิ์ดีใน เบื้องต้นทีเดียว เมื่อเป็นเช่นนี้ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ของเขาย่อมถึงความเจริญ เต็มที่^{๑๕๐}

หลักธรรมที่สามารถแสดงให้เห็นขั้นตอนกระบวนการที่เป็นสัมมาทิฐิที่จะพัฒนาชีวิต ตามหลักพุทธศาสนา ตั้งแต่จุดเริ่มต้นจนถึงจุดสุดท้าย คือ เริ่มตั้งแต่การสร้างปัจจัยแห่งการศึกษา ตัวนำการศึกษา จนถึงตัวการศึกษาที่แท้โดยลำดับ ซึ่งแสดงไว้ในหมวดธรรมชุดเดียวกัน เรียกว่า “โสตาปัตติยังคะ” (องค์เครื่องบรรลุโสดา) ดังคำของพระสารีบุตรที่ว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สัปบุริสังเสวะ (การคบหาสัตบุรุษ) เป็นองค์เครื่องบรรลุโสดา สัทธรรมัสสวนะ (การฟังพระสัทธรรม) เป็นองค์เครื่องบรรลุโสดา โยนิโสมนสิการ (การคิด โดยแยบ

^{๑๔๘} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๕-๑๘๐.

^{๑๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐๗.

^{๑๕๐} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๔๓๑/๔๙๐.

กาย) เป็นองค์เครื่องบรรลู่โศดา อัมมานุ อัมมปฏิบัติ (การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ ธรรม) เป็นองค์เครื่องบรรลู่โศดา^{๑๕๑}

หลักธรรมที่กล่าวถึงลำดับขั้นตอนแห่งสัมมาทิฐิเพื่อการพัฒนาชีวิต ไปสู่ความสุขสงบ ที่เริ่มด้วยการสร้างปัจจัยแห่งการศึกษาในแนวเดียวกับหลักปัญจธรรมนี้ มีอยู่มากมายในพระไตรปิฎก พระพุทธองค์ทรงใช้เป็นหลักตัดสินความดำรงอยู่ หรือความเสื่อมสูญไปของพุทธศาสนาทีเดียว ดังพุทธพจน์ที่ว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่หายไปแห่งสังฆธรรม ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้างคือ ๑) ฟังธรรมโดยเคารพ ๒) เรียนธรรมโดยเคารพ ๓) ทรงจำธรรมโดยเคารพ ๔) ใคร่ครวญอรรถ (อรรถุปปริกษา) แห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้วโดยเคารพ ๕) รู้อรรถรู้ธรรมแล้วย่อมปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมโดยเคารพ^{๑๕๒}

พุทธพจน์นี้แม้จะไม่ได้ระบุถึงการคบหากัลยาณมิตรไว้โดยตรง แต่ก็สื่อความหมายไว้โดยอ้อม คือถ้าไม่มีกัลยาณมิตร การฟังธรรม หรือการเรียนรู้ธรรมเป็นต้น ก็ไม่อาจจะเกิดขึ้น ในส่วนของปัจจัยภายใน พุทธพจน์นี้จะใช้โยนิโสมนสิการในแง่ของการใคร่ครวญอรรถแห่งธรรม (อรรถุปปริกษา) ถือว่าเป็นการใช้โยนิโสมนสิการในลักษณะที่เฉพาะเจาะจง โดยจำกัดขอบเขตให้อยู่ในกรอบของหลักการ และจุดมุ่งหมายของเรื่องที่กำลังปฏิบัติอยู่ในขณะนั้น ๆ

ก่อนที่จะเข้าสู่การศึกษาเพื่อนำไปสู่การพัฒนาความสุขที่แท้จริง พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับการสร้างปัจจัยแห่งการเกิดสัมมาทิฐิอย่างมาก เพราะสัมมาทิฐิจะเกิดขึ้นเองไม่ได้ ถ้าไม่มีเหตุปัจจัยให้เกิด ด้วยเหตุนี้จึงมีหลักธรรมหลายหมวดที่วางโครงสร้างกระบวนการพัฒนา ชีวิตตามหลักพุทธศาสนาไว้ทั้งระบบ คือ เริ่มต้นจากการแสดงปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิไว้ ๒ ด้าน คือ ปัจจัยด้านสังคมที่ต้งามเป็นกัลยาณมิตร (ปรโตโฆสะ) และปัจจัยด้านความคิด (โยนิโสมนสิการ) ซึ่งจะเป็นตัวนำในกระบวนการที่จะนำมาใช้เพื่อการพัฒนาความสุขสงบในชีวิตได้อย่างแท้จริง

๒.๒.๔ ปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิเป็นตัวนำในกระบวนการพัฒนาชีวิตเพื่อความดับทุกข์ตามหลักพระพุทธศาสนา โดยจะต้องมีการวางรากฐานการศึกษาหรือสร้างเหตุปัจจัยเพื่อการเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ โดยเน้นความสมดุลของปัจจัยทั้งสองด้าน คือปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอกเรียกว่า “ปรโตโฆสะ” ส่วนปัจจัยภายในเรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ ๒ อย่างนี้ ปัจจัย ๒ อย่างอะไรบ้าง คือ ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ”^{๑๕๓} ดังนั้นผู้วิจัยได้ศึกษาและแบ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ เป็น ๒ ระดับ คือ ๑) ปัจจัยภายนอก (ปรโตโฆสะ) และ ๒) ปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ) ดังนี้

^{๑๕๑} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๑/๔๙๕.

^{๑๕๒} อภ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๔/๒๕๒-๒๕๓.

^{๑๕๓} ม.ม.(ไทย) ๑๒/๔๙๗/๕๓๙.

๑) ปัจจัยภายนอกทำให้เกิดสัมมาทิฐิ (ปรโตโฆสะ)

ปัจจัยภายนอกที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ คือ “ปรโตโฆสะ” หมายถึง เสียงจากผู้อื่นหรือเสียงจากภายนอกมี ความหมายครอบคลุมถึงสภาพแวดล้อมภายนอกทุกประเภทที่มีอิทธิพลต่อการหล่อหลอมชีวิตของบุคคล ไม่ว่าจะเป็นคำแนะนำสั่งสอน การโฆษณาประชาสัมพันธ์ ข้อมูลข่าวสาร คำอธิบายชี้แจงตลอดจนการเรียนรู้ และการเลียนแบบจากแหล่งภายนอกต่าง ๆ อาจจะเรียกว่า ปัจจัยทางสังคม หรือกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมได้ (socialization) โดยแหล่งสำคัญของการเรียนรู้ประเภทนี้ เช่น พ่อ แม่ ครู อาจารย์ มิตรสหาย คนมีชื่อเสียง สื่อมวลชนทุกแขนง ตลอดจนสถาบันศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น^{๑๕๔} ในที่นี้หมายเอาเฉพาะปรโตโฆสะที่เป็นความรู้เกี่ยวกับโลก และชีวิตในทางถูกต้องดีงามเท่านั้น โดยเฉพาะปรโตโฆสะที่เป็นบุคคล หรือที่เรียกว่า “กัลยาณมิตร” หมายถึง มิตรผู้มีคุณอันบัณฑิตพึงนับ เพื่อนที่ดี^{๑๕๕} ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ดูกร อานนท์ ความมีกัลยาณมิตร มีกัลยาณสหาย ชอบคบหากัลยาชนนี้ เท่ากับเป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว เพราะว่า ผู้มีกัลยาณมิตร ...พึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ เขาจักยังอริยอัษฎางคิภคิรคให้เกิดมี เขาจักกระทำไ้มากซึ่งอริยอัษฎางคิภคิรค”^{๑๕๖}

พุทธพจน์นี้แสดงถึงการยอมรับความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในฐานะสภาพแวดล้อมทางสังคม ว่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งที่จะชักนำ และส่งเสริมให้เกิดมีการประพฤติปฏิบัติหลักธรรมในพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่าระบบการดำเนินชีวิต ระบบจริยธรรม หรือระบบการประพฤติปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา เนื่องด้วยสังคม ไม่แตกต่างหากจากสังคม^{๑๕๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง “กัลยาณมิตร ” ไว้ว่า กัลยาณมิตร นอกจากจะหมายถึงเพื่อนที่ดีในความหมายสามัญเท่านั้น แต่ยังหมายถึงบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในหนทางแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง^{๑๕๘}

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึง “กัลยาณมิตร” ไว้ว่า กัลยาณมิตรเป็นบุคคลที่ชี้ทางประโยชน์สูงสุด ในฐานะครู อาจารย์ พระศาสดาคู่กับธรรมะ นักปฏิบัติคู่กับปริยัติ สรุปลงความได้ว่า

“อัฐฐังคิภคิรค นั้นแหละ เป็นเพื่อนที่ดี เป็นกัลยาณมิตรนั้นหมายเอาธรรมแต่ใช้คำว่า เพื่อนหรือกัลยาณมิตร ...เรียก ครูบาอาจารย์ว่ากัลยาณมิตร นักปฏิบัติทั้งหลาย ยอมรับนักปริยัติว่าเป็นกัลยาณมิตร ด้วยผู้ปฏิบัติก็เข้าไปหาผู้รู้ปริยัติ ไต่ถาม สอบถามเอาหลักปริยัตินั้น ไปปฏิบัติ

^{๑๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **ปรัชญาการศึกษาไทย**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๓), หน้า ๑๗๒.

^{๑๕๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕.

^{๑๕๖} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๕-๙/๒-๔.

^{๑๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยายความ**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๘๖.

^{๑๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒๓.

แล้วยังคอยติดต่อกันอยู่เรื่อย ๆ ก็ยังสำเร็จประโยชน์ได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงถือเป็นหลักว่า นักปรีชาเป็นกัลยาณมิตรแก่ผู้ปฏิบัติ ท่านนิยมเรียกผู้สอนธรรมะในทางดับทุกข์นี้ว่าเป็น กัลยาณมิตร คล้าย ๆ กับภาษาของพระพุทธองค์ที่ว่า อริยสัจธรรม เป็น กัลยาณมิตร อย่างนี้เป็นต้น คนพวกกัลยาณมิตรนี้เอง คือบุคคลประเภทที่จะเรียกว่าผู้ชี้ทาง ถึงแม้พระพุทธเจ้าจะเป็นผู้ชี้ทาง ก็ตั้งอยู่ในฐานะกัลยาณมิตร หรือมีความหมายเป็น กัลยาณมิตรอยู่เต็มตัว คือทำไปด้วยความเมตตากรุณาหาที่สุดมิได้...”^{๑๕๙}

กัลยาณมิตรในแง่ทำหน้าที่ต่อผู้อื่น สมควรมีคุณสมบัติพิเศษจำเพาะสำหรับการทำหน้าที่นั้นอีกส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะคุณสมบัติพื้นฐาน ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาบุคคลผู้ได้ชื่อว่าเป็นมิตรที่ดีเมื่อมองในแง่คุณสมบัติของผู้ที่เป็นกัลยาณมิตรอาจแยกพิจารณาได้ ๒ ด้าน คือ คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่แสดงออกภายนอก และคุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่แสดงอยู่ภายใน ดังนี้

คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่แสดงออกภายนอก (คุณสมบัติที่ดี ๗)

คุณสมบัติที่แสดงออกภายนอก คือ คุณสมบัติในแง่ทำหน้าที่ต่อผู้อื่น หรือคุณสมบัติที่ปรากฏต่อสายตาของบุคคลอื่นหรือต่อสังคม เรียกว่า กัลยาณมิตรธรรม หรือธรรมของผู้ที่เป็นกัลยาณมิตร ๗ ประการ เพราะประกอบด้วยคุณธรรมที่เป็นคุณสมบัติที่ดี ๗ และการที่เรียกว่ากัลยาณธรรม ๗ ประการ^{๑๖๐} คือ

- ๑) ปิโย เป็นที่รัก ชวนให้เข้าไปใกล้สนทนาปรึกษาขอคำแนะนำ^{๑๖๑}
- ๒) ครุ น่าเคารพ เชื่อถือ มีความประพฤติสมควร ทำให้เกิดความอบอุ่นใจ
- ๓) ภาวนิโย น่ายกย่อง ในความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง เป็นผู้ฝึกฝนอบรมตนอยู่เสมอ นำเอาเป็นแบบอย่าง
- ๔) วตตัจ พุดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจได้ง่าย คอยให้คำแนะนำตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี
- ๕) วจนกฺขโม อุดหนุนต่อถ้อยคำ รับฟังคำติเตียนของบุคคลอื่นได้ ไม่โกรธง่าย
- ๖) คมภีรญจ กล้า กตดา กล่าวเนื้อหาให้พิสดารได้ อธิบายเรื่องยากให้เข้าใจและเรียนรู้ได้ลึกซึ้ง
- ๗) โน จฏฐาเน นิโยชเย ไม่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย หรือเรื่องเหลวไหลไม่สมควร^{๑๖๒}

^{๑๕๙} พุทธทาสภิกขุ, โภกขธรรมประยุกต์, (กรุงเทพ : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๑๙), หน้า ๓๒๘-๓๓๐.

^{๑๖๐} อด.ส.ต.ด. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ๒๕๕๑, หน้า ๒๐๔.

^{๑๖๑} อด.ส.ต.ด. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

^{๑๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๗๗.

คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่แสดงอยู่ภายใน ธรรมของคนดีมี ๗ ประการ^{๑๖๓}

คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่แสดงอยู่ภายในคือ คุณสมบัติที่พัฒนาขึ้นภายในตัวของกัลยาณมิตรซึ่งทำให้สามารถทำหน้าที่ต่อบุคคลอื่นได้อย่างสมบูรณ์เรียกว่า “สัปปุริสธรรม” แปลว่า ธรรมของสัตบุรุษ หรือธรรมของคนดีมี ๗ ประการ^{๑๖๔} คือ

๑) ธัมมัญญูตา รู้หลัก และรู้จักเหตุ คือรู้หลักความจริงของธรรมชาติ รู้หลักการ กฎเกณฑ์ แบบแผน หน้าที่ ซึ่งจะเป็เหตุให้กระทำการได้สำเร็จตามความมุ่งหมาย เช่น ภาิขุรู้ว่หลักธรรมที่ตนจะต้องศึกษา และปฏิบัติ คืออะไร มีอะไรบ้าง

๒) อุตถัญญูตา รู้ความมุ่งหมาย และรู้จักผล คือรู้ความหมาย และความมุ่งหมายของหลักธรรม หรือหลักการ กฎเกณฑ์ หน้าที่ รู้ผลที่ประสงค์ของกิจที่จะกระทำ เช่น ภาิขุรู้ว่ธรรมที่ตนศึกษาและปฏิบัตินั้น ๆ มีความหมาย และความมุ่งหมายอย่างไร ตลอดจนรู้จักประโยชน์ที่เป็นจุดหมาย หรือสาระของชีวิต

๓) อุตตัญญูตา รู้จักตน คือ รู้ฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ของตนตามเป็นจริง เพื่อประพฤติได้เหมาะสม และให้เกิดผลดี เช่น ภาิขุรู้ว่ตนมีศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา และปฏิภาณแค่ไหน

๔) มัตตัญญูตา รู้จักประมาณ คือ ความรู้จักพอเหมาะพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ในการใช้จ่ายทรัพย์ ภาิขุรู้ว่จักประมาณในการรับปัจจัย ๔ เป็นต้น

๕) กาลัญญูตา รู้จักกาล เช่น รู้ว่เวลาไหน ควรทำอะไร รู้จักเวลาเรียน เวลาทำงาน เวลาพักผ่อน เป็นต้น

๖) ปรีสัญญูตา รู้จักชุมชน คือ รู้จักถิ่น รู้จักชุมชน และชุมชน รู้จักมารยาท ระเบียบวินัย ขนบธรรมเนียมประเพณี และข้อควรรู้ปฏิบัติอื่น ๆ ต่อชุมชนนั้น ๆ

๗) ปุคคลัญญูตา รู้จักบุคคล คือ รู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยอหิยาศัย ความสามารถและคุณธรรม เป็นต้น เพื่อปฏิบัติต่อผู้นั้นโดยถูกต้อง เช่นว่ ควรจะคบหรือไม่คบ จะเกี่ยวข้อง จะใช้ จะยกย่อง จะตำหนิ หรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไร จึงจะได้ผลดี เป็นต้น

๒. ปัจจัยภายในทำให้เกิดสัมมาทิฐิ (โยนิโสมนสิการ)

ปัจจัยภายในที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ คือการมีโยนิโสมนสิการ หมายถึงการทำไว้ในใจโดยถูกอุบาย โดยถูกทางกล่าวคือ การนึก การน้อม การผูกใจ การใส่ใจ การทำไว้ในใจ ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นทุกข์ ในสิ่งที่เป็นอนัตตา ว่าอนัตตา หรือโดยสังจานุโลมิกญาณ^{๑๖๕} การสร้างสัมมาทิฐิด้วยวิธีการแห่งปัญญา คำว่า “โยนิโสมนสิการ” ประกอบด้วย โยนิโส + มนสิการ โยนิโส “โยนิ” แปลว่า ต้นเหตุต้นเค้า แหล่งเกิด ส่วนคำว่า “มนสิการ” แปลว่าการทำในใจ การคิดคำนึง นึกถึงใส่ใจ พิจารณา เมื่อรวมสองคำเข้าด้วยกัน มักแปลสืบ ๆ กันมาว่า การทำใจให้

^{๑๖๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๒๗-๖๒๘.

^{๑๖๔} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๑/๒๖๔.

^{๑๖๕} ม.ม.๑๒/๑๕/๑๐,ม.ม. (ไทย)๑๒/๑๕/๑๘(เชิงอรรถ)

แยบคาย^{๑๖๖} หมายถึง การใช้ความคิดถุวิธี คิดอย่างมีระเบียบ คิดหาเหตุผล สืบค้นต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งทั้งหลายให้เห็นความจริงตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยตัณหาอุปาทานเข้าไปจับ^{๑๖๗} ไตรสิกขากับโยนิโสมนสิการ ก็ถือว่าเป็นหลักธรรมที่จะต้องคอยอาศัยหนุนเนื่องกันอยู่เสมอ กล่าวคือ โยนิโสมนสิการถือเป็นเบื้องต้น หรือพื้นฐานของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา เพราะเมื่อ โยนิโสมนสิการเกิดขึ้น ก็ทำให้บุคคลนั้นรู้จักตั้งตัวไว้ชอบ คือดำรงชีวิตอยู่ในหลักเบื้องต้นของ ไตรสิกขา คือศีล และเมื่อบุคคลมีศีลเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต ก็เป็นขั้นตอนที่จะทำให้ง่าย และเป็นการปูพื้นฐานให้ เกิดสมาธิ และปัญญาตามมาเป็นลำดับ โยนิโสมนสิการเป็นองค์ประกอบภายใน ถือว่ามีความสำคัญอย่างมากต่อการเกิดขึ้นของสัมมาทิฐิ โดยเฉพาะโลกุตตรสัมมาทิฐิ

กระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการ ที่เรียกว่า คิดเป็นมี ๒ แบบ^{๑๖๘} คือ

๑) คิดแบบสนองตัณหา เป็นการคิดตามความอยาก อยากได้นั้นได้นี้ อยากเป็นนั่นเป็นนี่ ความอยากเป็นตัวกระตุ้นเร้าให้คิด เป็นแรงจูงใจ ให้คิดไปตามความอยากของตนอันนำมาซึ่งความทุกข์

๒) คิดแบบมีเหตุผล เป็นการสร้างนิสัยใหม่ให้แก่จิต ซึ่งเคยชินอยู่กับความคิดแบบสนองตัณหา กระตุ้นให้คิดว่าทำแล้วได้อะไร สิ่งนั้นมันจำเป็นแก่เรา เหมาะกับเราหรือไม่ เป็นความคิดที่ไม่เป็นไปตามกระแสโลก คิดถุวิธี ฉลาดในการคิดหาหนทางที่จะเข้าถึงความจริง คิดอย่างต่อเนื่องเป็นขั้นตอนตามเหตุผล คิดตามเหตุ ไปตามเงื่อนไข คือยึดหยุ่นตามเหตุการณ์ สามารถสืบสาวหาสาเหตุหรือที่มาของสิ่งนั้น ๆ มีการคิดอย่างมีเป้าหมาย เป็นประโยชน์ที่สุด นี่คือการเลือกวิถีชีวิตซึ่งอยู่ในวิสัยที่เราจะเลือกได้ และเหมาะสมกับตัวเรา

ประเภทของโยนิโสมนสิการ แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๑) พัฒนาปัญญา เป็นประเภทพยายามศึกษาให้รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร ศึกษาจนรู้ว่าสมมติเป็นของสมมติ ไม่ใช่ของจริง สามารถแยกแยะความจริงบนสมมติ กับความจริงบนความจริง และยอมรับความจริงเหล่านี้ เรียกว่า มีโยนิโสมนสิการในเรื่องสังขารธรรม และสมมติสังขาร

๒) สร้างเสริมปัญญาในระดับจริยธรรม ปลุกเร้าให้เกิดคุณธรรม ทำให้มีความคิดเป็นกุศลเสมอ

โยนิโสมนสิการในพระวินัยปิฎก ได้เน้นหรือมีวัตถุประสงค์ที่ต้องการให้พระภิกษุ ภิกษุณีผู้มุ่งหน้าสู่การปฏิบัติ ตามหลักพรหมจรรย์ อันมีเป้าหมายคือพระนิพพาน การหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงนั้น ให้นำหลักการคิดแบบโยนิโสมนสิการ เพื่อพิจารณาหาวิธีการอันถูกต้อง เพื่อให้เป็นหลักใน

^{๑๖๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๕), หน้า ๓๑.

^{๑๖๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *ปรัชญาการศึกษาไทย*, หน้า ๑๗๒.

^{๑๖๘} วศิน อินทสระ, *โยนิโสมนสิการ วิธีคิดเพื่อเอาชนะความทุกข์*, (กรุงเทพฯ : บริษัท โอเอสพริ้นติ้งเฮาส์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๘-๒๓.

การประพฤติปฏิบัติให้เข้าถึงความจริง พร้อมทั้งวิธีคิดอันชาญฉลาดในการปฏิบัติ และก่อให้เกิดปัญหาที่จะเห็นธรรม เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริง เพราะการปฏิบัตินั้นจะเกิดผลหรือประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ได้นั้น มิใช่เพียงแค่ปฏิบัติไปโดยที่ไม่มีสติ หรือขาดการพิจารณาอย่างดีในขณะที่ปฏิบัติอยู่ทุกขณะจิต แต่การปฏิบัติที่ถูกต้องและให้ได้ผลดีที่สุดนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องศึกษาและคิดตรวจสอบ หาเหตุผล และรู้เท่าทันอยู่นั่นเอง พร้อมทั้งมีความเพียร และหลักปฏิบัติที่ถูกต้อง มีปัญญา ในการตรวจสอบรู้เท่าทัน เมื่อนั้นจึงถือว่าการปฏิบัติถูกต้อง และจะประสบผลสำเร็จได้ในที่สุด ดังที่ปรากฏในโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร สุตรวาดด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา ความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยืนก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตมาก่อน เพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ของภิกษุ คือความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ฉะนั้นเหมือนกัน ดูกภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วย องค์ ๘...”^{๑๖๙}

พระสูตรที่ยกมานี้ ปัจจัยทำให้เกิดสัมมาทิฐิ ได้แสดงให้เห็นว่า โยนิโสมนสิการ มีบทบาทเป็นอันมาก ที่เป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ ซึ่งในพระสูตรนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงถือเป็นกัลยาณมิตรที่เป็น พระอเสขะผู้รู้แจ้ง ที่ไม่ต้องศึกษาแล้ว ดังนั้นการแสดงธรรมของพระองค์จึงทรงทำให้ผู้รับฟังนั้นนำไปพิจารณาใคร่ครวญตาม จนเกิดสัมมาทิฐิในระดับโลกุตระ คือเกิดปัญญานญาณ ก็เป็นปัจจัยให้เกิดองค์มรรคขั้นต่อไป

อริยมรรคมีองค์ ๘ กับ โยนิโสมนสิการ นั้นมีความสัมพันธ์ และเกี่ยวพันกันก็เนื่องจากการมีปรัโตโสสะ คือกัลยาณมิตรซึ่งก็เป็นปัจจัยเนื่องให้เกิดโยนิโสมนสิการ และโยนิโสมนสิการ ก็เป็นปัจจัยทำให้เกิด สัมมาทิฐิ ทั้งในระดับโลกียะ และโลกุตระ เพราะเมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้น ก็จะพลอยเป็นปัจจัยให้องค์มรรคข้ออื่น ๆ เกิดขึ้นได้ เพราะสัมมาทิฐิ เป็นหลักธรรมที่สำคัญ หรือเป็นองค์มรรคที่สำคัญของอริยมรรคมีองค์ ๘ เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้น ก็จะทำให้บุคคลนั้นมีความคิดเห็นที่ถูกต้องอันเป็นปัจจัยให้ องค์มรรคข้ออื่น ๆ นั้นเกิดตามขึ้นมาด้วย เมื่อบุคคลกระทำได้เช่นนี้ ก็จะทำให้บุคคลนั้นมีความสุขทั้งระดับโลกียะ และสูงสุดคือบรรลุมรรค เข้าสู่จุดมุ่งหมายคือ พระนิพพานได้

๒.๒.๕ สรุปแนวคิดเกี่ยวกับสัมมาทิฐิ และธรรมที่เกี่ยวข้อง

“สัมมาทิฐิ ” ความหมายตามตัวอักษร หมายถึง ความเห็นถูก เห็นชอบ ความเข้าใจถูกต้อง และความสมบูรณ์สูงสุดคือนิพพาน มีค่าที่เป็นไวพจน์ คือ “อุชุตตา” (ความเห็นดำเนินไปตรง) ธรรมที่คอยกำกับศรัทธาและ “ปัญญา” ในความหมายตามคัมภีร์ และนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความเห็นถูก คือ การมีความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับ เรื่องโลกและความ เป็นไปของชีวิตว่าเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ คือ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา โดยใช้ปัญญาพิจารณาเพื่อพัฒนาไปสู่ความหลุดพ้น คือนิพพาน วัตถุประสงค์ของสัมมาทิฐิ เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชน คือ บุคคลผู้มีสัมมาทิฐิย่อมเกิดขึ้น เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทพยดาและมนุษย์ ความสำคัญของสัมมาทิฐิ คือเป็นประจักษ์แกน นำ เป็นหัวหน้า เป็นนายสารถิ

^{๑๖๙} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๓๖/๓๑.

ดัง เป็นบุญนิมิตแห่งการรู้แจ้งอริยสัจ เป็นเหตุปัจจัยให้กุศลธรรมอื่น ๆ ได้เกิดขึ้น เพราะความเห็นเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่อาจนำวิถีชีวิตและสังคมมนุษย์ไปสู่ความดีความเจริญ ดังนั้นการได้ศึกษาความสำคัญของสัมมาทิฐิเป็น “ปฐมสุนิพพาน” จะช่วยให้เกิดความเข้าใจไปตามลำดับเป็นพื้นฐานต่อไป

ประเภทของสัมมาทิฐิมี ๒ ประเภท ๑) โลกียสัมมาทิฐิ หมายถึง ความเห็นชอบระดับโลกีย์ ที่เนื่องอยู่ในกระแสโลก โดยยังเป็นไปตามคลองธรรมอันดงามในสังคม และสอดคล้องกับหลักศีลธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่จำเป็นต้องมีในระดับพื้นฐาน เป็นการจูงใจให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำให้ตนและสังคมอยู่อย่างสงบสุข เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะมี ๒ ระดับ คือ (๑) กัมมัสสกตาญาณ หมายถึง ความรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน หรือรู้ว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่ง เป็นความรู้ความเชื่อในระดับค่านิยมพื้นฐาน และ (๒) สัจจานุโลมิกญาณ หมายถึง ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ หรือญาณอันเคลื่อนคล้อยไปสู่การรู้แจ้งเห็นจริงตามหลักอริยสัจ ๔ เป็นญาณที่ยังอยู่ในระดับโลกียะ ซึ่งเป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ และ ๒) โลกุตตรสัมมาทิฐิ หมายถึง ความรู้ความเข้าใจในสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องตามอย่างที่มันเป็น หรือความรู้ความเข้าใจโลก และชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริงตามสภาวะของธรรมชาติ ซึ่งเป็นความรู้ในระดับที่เหนือกระแสโลก เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สัมมาทิฐิอันเป็นอริยะ” หรือสัมมาทิฐิที่ไม่มีอาสวะ มี ๒ ระดับ คือ (๑) สัจจานุโลมิกสัมมาทิฐิ หมายถึง ความรู้ที่อนุโลมตามตามสัจธรรมในขั้นนี้จะเรียกว่าเป็นโลกุตตรสัมมาทิฐิเลยทีเดียวก็ยังไม่ได้ เพราะยังไม่เข้าถึงตัวสัจธรรมที่แท้จริงและ (๒) สัจจปฏิเวธสัมมาทิฐิหมายถึง สัมมาทิฐิในขั้นที่รู้แจ้งแทงตลอดซึ่งสัจธรรมเป็นความรู้เกิดมาจากการเจริญภาวนา หรือการพัฒนาปัญญาตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ จนรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยสัมมาทิฐิ มี ๒ ระดับ คือ

๑) หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลกียสัมมาทิฐิ มี ๑๐ หมวด คือ ๑) ทานที่ให้แล้วมีผล ๒) ยัญที่บูชาแล้วมีผล ๓) การเซ่นสรวงมีผล ๔) ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วมีอยู่ ๕) โลกนี้มี ๖) โลกหน้ามี ๗) มารดามีคุณ ๘) บิดามีคุณ ๙) สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี และ ๑๐) สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมี

๒) หมวดธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยโลกุตตรสัมมาทิฐิ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ๑) สัมมาทิฐิ มีความคิดเห็นชอบ ๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ คือคิดถูกต้อง ๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ คือพูดจาถูกต้อง ๔) สัมมากัมมันตะ กระทำในทางที่ถูกต้อง ๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ อาชีพสุจริต ๖) สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ ๗) สัมมาสติ ตั้งสติชอบ ๘) สัมมาสมาธิ คือ ความตั้งใจชอบ

ปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ เป็น ๒ ระดับ คือ ๑) ปัจจัยภายนอก (ปรโตโฆสะ) หมายถึง เสียงจากภายนอก มีครอบคลุมถึงสภาพแวดล้อมภายนอกทุกประเภทที่มีอิทธิพลต่อการหล่อหลอมชีวิตของบุคคล เช่น คำแนะนำ การโฆษณา ข้อมูล ข่าวสาร เรียกว่า ปัจจัยทางสังคม เช่น พ่อ แม่ ครู อาจารย์ มิตรสหาย คนมีชื่อเสียง สื่อมวลชน ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นความรู้เกี่ยวกับโลก และชีวิตในทางถูกต้องดีงามเท่านั้น เรียกว่า “กัลยาณมิตร” มี ๒ ด้าน คือ (๑) คุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่

แสดงออกภายนอก คือ คุณสมบัติที่ดี ๗ ได้แก่ ๑. ปิโย เป็นที่รัก ๒. ครุ น่าเคารพ ๓. ภาวนีโย น่ายกย่อง ๔. วตฺตัจ พุดให้ได้ผล ๕. วจนฺกุขโม อดทนต่อถ้อยคำ ๖. คมฺภีรญฺจ กล้า กตฺตา ทำเรื่องยากให้เข้าใจง่าย ๗. โน จฏฺฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำในทางที่ เหลวไหล และ (๒) ที่แสดงอยู่ภายในคือ ธรรมของคนดีมี ๗ ประการได้แก่ ๑. ธัมมัญญูตา รู้หลักและรู้จักเหตุ ๒. อตฺถัญญูตา รู้ความมุ่งหมาย ๓. อตฺตัญญูตา รู้จักตน ๔. มตฺตัญญูตา รู้จักประมาณ ๕. กาลัญญูตา รู้จักกาล ๖. ปริสฺสัญญูตา รู้จักชุมชน ๗. ปุคฺคัลญูตา รู้จักบุคคล และ ๒) ปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ) หมายถึง การสร้างสมาธิปฏิบัติด้วยวิธีการแห่งปัญญา